

॥ ॐ ॥

श्री राज सोभाग सत्संग मंडल
सायला

आराधना शिबिर

मानवजीवन अने आराधना
ता. २६-७-२००२ थी २८-७-२००२

• संयालन •

प्र. नि. श्री नलिनभाई

• संकलन कर्ता •

प्र. नि. श्री रसिकभाई



श्री राज सोभाग सत्संग मंडल

नेशनल हाईवे ८ अे ६पर

सोभाग परा, सायला-३६३ ४३०.

फोन : (०२७५५) २०५३३, २०७८९

E-mail : rajsaubhag@yahoo.com

॥ ॐ ॥

श्री राज सोभाग सत्संग मंडल

सायला

आराधना शिबिर

मानवज्जवन अने आराधना

ता. २६-७-२००२ थी २८-७-२००२

संयालन : प्र. नि. श्री नलिनभाई

संकलन कर्ता : प्र. नि. श्री रसिकभाई



श्री राज सोभाग सत्संग मंडल
सोभाग परा, सायला-३६३ ४३०

प्रकाशन समिति :

श्री राज सोभाग सत्संग मंडल
श्री राज सोभाग आश्रम,
सोभागपरा, सायला-३६३ ४३०
जिल्हो-सुरेन्द्रनगर

प्रत : ५००

प्राप्तिस्थान :

श्री राज सोभाग आश्रम
नेशनल हाईवे-८ अे उपर
सायला-३६३ ४३०
फोन नं. : (०२७५५) ८०५३३ ईक्स : ८०७८१
E-mail : rajsaubhag@yahoo.com

मुद्रण :

नैषध प्रिन्टर्स
नारणपुरा गाम,
अमदावाढ-३८० ०१३.
फोन नं. : ७४८१६२७

માનવ જીવન અને સાધના

આપણે સૌ આરાધના-ઉપાસના કરવા ભેગા થયા છીએ. આરાધનાનો માર્ગ આપણને સૌને પ્રાપ્ત થયેલો છે. તે પ્રમાણે આરાધના કરતાં કરતાં સુવિચારણા કરવા માટે જરૂરી વાતો આપણે અહીંયા કરીશું. સૌ પ્રથમ ચિદાનંદજી કૃત એક પદ “ પૂરવ પુણ્ય ઉદય કરી ચેતન” ને સમજવા પ્રયત્ન કરીશું અને ત્યારબાદ મનુષ્ય જીવનમાં જરૂરી વાતો વિષે વિચારણા કરવા પ્રયત્ન કરીને આપણી સાધનામાં આગળ વધવા પુરૂષાર્થ કરીશું.

શ્રી ચિદાનંદજીકૃત. પદ.૬૯ રાગ માલકોશ.

પૂરવ પુણ્ય ઉદય કરી ચેતન, નીકા નરભવ પાયા રે - (૨)

દીનાનાથ દયાળ દયાનિધિ, દુર્લભ અધિક બતાયા રે;

દશ દૃષ્ટાંતે દોહિલા નરભવ, ઉત્તરાધ્યયને ગાયા રે. પૂ.૧

હે ચેતન! પૂર્વે કરેલા પુણ્યના ઉદયને અનુસરીને શ્રેષ્ઠ એવો મનુષ્યભવ તને પ્રાપ્ત થયો છે. દીનાનાથ, દયાળુ, દયાના સાગર એવા ભગવંતે મનુષ્યભવ મેળવવો એ અધિક દુર્લભ કહ્યો છે. એ કેવો દુર્લભ છે તે માટે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના અધ્યયન ઉજાની પહેલી ગાથાની ટીકામાં દશ દૃષ્ટાંતો આપીને કહેવામાં આવ્યું છે કે એ દૃષ્ટાંતોની વાતો અશક્ય હોવા છતાં તે શક્ય બની શકે, પણ મનુષ્યભવ મળ્યા પછી તેને સંસારભાવમાં ખોઈ નાખ્યા બાદ ફરીને મેળવવો પેલા કહેલા દૃષ્ટાંતો કરતાં પણ અધિક અધિક દુર્લભ કહ્યો છે. ૧

અવસર પાય વિષય રસ રાયત, તે તો મૂઠ કહાયા રે;

કાગ ઉડાવણ કાજ વિપ્ર જિમ, ડાર મણિ પછતાયા રે. પૂ.૨

જેને મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેને સંસાર પરિભ્રમણ

તોડવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો છે, તેવો અવસર પ્રાપ્ત થયા પછી પણ જે વિષયોમાં રચ્યો પચ્યો રહે છે તેને ભગવાને મૂઢ(મૂર્ખ) કહ્યો છે. આ તો જેમ બ્રાહ્મણના હાથમાં મણિ આવ્યો પણ ઓળખાણ નહીં હોવાથી ગાયને પરેશાન કરતં કાગડાને ઉડાડવા માટે ફેંકી દીધો પણ ત્યારબાદ તે પથ્થર નહીં પણ મણિ હતો એમ જાણ થતાં તેને પસ્તાવો થયો. તેમ આ મનુષ્યભવ મળ્યો છે તે રત્નચિંતામણિથી પણ અધિક મૂલ્યવાન છે તેને વિષયો પાછળ વેડફી નાખવામાં આવશે તો પેલા બ્રાહ્મણના જેવો પસ્તાવો થશે. પણ પછી કાંઈ થઈ શકશે નહીં.-૨

નદી ધોલ પાસાન ન્યાય કર, અર્ધ વાટ તો આયા રે;

અર્ધ સુગમ આગલ રહીં તિનકું જિન કષ્ટ મોહ ઘટાયા રે. પૂ.૩

પર્વતની અંદરથી નીકળતી નદી સાથે પર્વતમાંથી છુટો પડેલો પથ્થર પાણીના પ્રવાહ સાથે અથડાતો કુટાતો પર્વતની ટળેટી સુધી આવી જાય છે, પણ ત્યાં સુધી પહોંચતા તે પથ્થર સુંદર લીસો થઈ જાય છે. ત્યારબાદ તે પાણી સાથે ખેંચાઈને સમુદ્ર સુધી પહોંચી શકતો નથી કારણકે પથ્થર લીસો થઈ જવાથી પાણી તેના ઉપરથી પસાર થઈ જાય છે. તેને ખેંચી શકતું નથી, તેમ તને આ મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થયો છે. તેથી મોક્ષમાર્ગનો અર્ધો રસ્તો તે કાપી નાખ્યો છે, પણ હવે અર્ધો રસ્તો તે જ કાપી શકે કે જે પોતાનામાં રહેલા મોહભાવને ઘટાડે, મંદ કરે. જેટલા પ્રમાણમાં મોહભાવ ઘટાડે તેટલા પ્રમાણમાં તે આગળ વધી શકે. મોહભાવ ન ઘટે તો માર્ગમાં આગળ હવે વધી શકાશે નહિ, કારણકે મોહભાવમાં રાચવાથી નવા કર્મ બંધન ઉભા થાય અને સંસાર પરિણામી થઈ સંસારમાં પરિભ્રમણ ચાલુ જ રહે છે.

ચેતન ! ચારગતિમેં નિશ્ચે, મોક્ષદ્વાર એ કાયા રે;

કરત કામના સુર પણ પાકી, જિનકું અનર્ગલ માયા રે. પૂ. ૪

હે ચેતન ! સંસારમાં રહેલી ચાર ગતિમાં નિશ્ચયથી મનુષ્ય શરીર જ મોક્ષનું દ્વાર રહેલું છે. જેની પાસે અનર્ગળ ઋષિ સંપત્તિ રહેલી છે એવા દેવો પણ આ મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા રાખે છે કારણકે તેઓ જાણે છે કે સંસારમાંથી છુટવું હશે તો મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરીને સાધના કરી કર્મના દલિકોને બાળીને શુદ્ધ અવસ્થામાં ત્યાંથી જ થઈ શકાશે. એટલે કે મનુષ્ય શરીર એ રત્નચિંતામણિથી પણ અધિક મૂલ્યવાન કહેવાય છે તે આ કારણે. સાધના ન કરે તો કોડીની પણ કિંમત ગણાતી નથી. ૪

રોહણગિરિ જિમ રતનખાણ તિમ, ગુણી સહુ યામે સમાચારે;
મહિમા મુખથી વરણાત જાકી, સુરપતિ મન શંકાયા રે. પૂ. ૫

જેમ રોહણાયલ પર્વત છે તેમાં રત્નોની ખાણો આવેલી છે. રત્નોથી ભરપૂર છે તે જ પ્રમાણે મનુષ્યજન્મ-મનુષ્ય શરીર પણ આત્માના ગુણોની ખાણ સમાન રહેલ છે. જેમ પર્વતમાંથી રત્નો કાઢી શકાય છે તેમ આ શરીરવડે સાધના કરીને આત્મગુણોનો આર્વિભાવ કરી શકાય છે. આવો મહિમા ભગવાનના મુખથી સાંભળતાં ઈન્દ્રને પણ શંકા આવી કે મનુષ્ય શરીર આટલું બધું માહાત્મ્યવાન હશે ? ૫

કલ્પવૃક્ષ સમ સંયમ કેરી, અતિ શીતલ જિહાં છાયા રે;
ચરણ કરણ ગુણ ધરણ મહામુનિ, મધુકર મન લોભાયા રે. પૂ. ૬

આ મનુષ્ય શરીર, કલ્પવૃક્ષની જેમ ઈચ્છિત વસ્તુઓ આપી શકે તેમ, સંયમભાવરૂપી ચારિત્ર છાયાની પ્રાપ્તિ કરવામાં ઉપયોગી છે. આમ સાંભળી ચારિત્ર અને ગુણને ધારણ કરનાર તીર્થંકર ભગવંતોના ચરણમાં મારો મનરૂપી ભમરો રહેવા લોભાયમાન થયો છે એટલે કે તેમના શરણમાં રહેવાથી જ તેમના જેવા થવાશે એવો ભાવ અંતરમાં પ્રગટ થયો છે. ૬

યા તન વિણ તિહું કાલ કહો કિન, સાચા સુખ નિપજાયા રે;
 અવસર પાય ન ચૂક ચિદાનંદ, સતગુરુ યું દરસાયા રે. પૂ.૭

હે ચેતન ! જરા વિચાર તો ખરો કે -આ મનુષ્ય શરીર વગર ત્રણે કાળમાં કોણે સત્યસુખ-આત્મસુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે? કોઈએ પણ પ્રાપ્ત કરેલ નથી. માટે હે ચિદાનંદસ્વરૂપી ચેતન! આ અવસર પ્રાપ્ત થયો છે તો ચૂકી ન જતો, તેનો ઉપયોગ કરીને સંસાર પરિભ્રમણને ટાળી દેજે એમ સદગુરુએ સમજાવ્યું છે, બતાવ્યું છે.

૧. જીવન અને મન

દરેક જીવને સુખ જોઈએ છે એ સુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે. અને ભૌતિક સામગ્રીને પ્રાપ્ત કરવા પુરૂષાર્થ કરે છે. પણ સુખનું ઉદ્દગમ સ્થાન સામગ્રી નથી પણ અંતઃકરણ છે. આપણે સામગ્રીઓ તરફ નજર દોડાવી પણ અંતઃકરણ તરફ તો આપણી નજર જ ન ગઈ અગવડોથી મુક્ત થવાના આપણે પ્રયત્નો કર્યા પણ અંતઃકરણને નિર્મળ બનાવવા તરફ આપણે લક્ષ જ ન આપ્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે સામગ્રીઓ કદાચ મળી પણ ગઈ અને અગવડો કદાચ ટળી ગઈ તોય સુખનો આપણને કોઈ અનુભવ ન થયો.

સામગ્રીજન્ય સુખના આકર્ષણને ગૌણ બનાવીને એના સ્થાને સદ્ગુણજન્ય સુખનું આકર્ષણ ઊભું કરી દેવું, જ્યાં સદ્ગુણજન્ય સુખનું આકર્ષણ ઊભુ થઈ જશે ત્યાં સામગ્રીની અલ્પતા, અભાવ કે અલ્પતા ખટકવાનું આપોઆપ ઓછું થઈ જશે.

સુખ સામગ્રીમાં નથી પણ મનમાં છે અને મન સુખનો અનુભવ ત્યારે જ કરી શકે છે કે જ્યારે એ વિવેક, પ્રેમ, સમાધિ વગેરે અનેક સદ્ગુણોથી વ્યાપ્ત બને છે. જો મન સદ્ગુણ વાસિત નથી તો સુખનો કોઈ અનુભવ નથી.

મનને સદ્ગુણોથી વાસિત કરવા શું કરવું જોઈએ ? એના

ત્રણ વિકલ્પો છે. ૧. નબળું ભૂલી જતાં શીખો ૨. સહુને ભેગા રાખતાં શીખો. ૩. ભગવાન સાથે ભળી જતાં શીખો.

૧. નબળું ભૂલી જતાં શીખો : નબળી વાતો-સ્મૃતિ માણસને નથી પ્રસન્ન રહેવા દેતી. સ્મૃતિ એ કદાચ વરદાન છે એમ માનીએ પણ વિસ્મૃતિ તો ઈશ્વરની દેન છે. સ્મૃતિ કદાચ સંપત્તિ છે, પણ વિસ્મૃતિ તો ઝવેરાત છે. સ્મૃતિ કદાચ ચણા છે, પણ વિસ્મૃતિ તો બદામ છે. સ્મૃતિ કદાચ પાણી છે પણ વિસ્મૃતિ તો સરબત છે. ભૂતકાળના ગલત પ્રસંગને પકડી રાખીને વર્તમાનને કલુષિત કરતા રહેવાની ભૂલ આપણે કરવા જેવી નથી જ.

દરેક સમયે જીવન નવું છે. જૂના માપના આધારે જ જો જીવન જીવવા જઈશું તો લમણે દુઃખ અને હતાશા જ પ્રાપ્ત થાય. ભૂતકાળને નિર્ણાયક બનાવીને વર્તમાનમાં જીવવા જઈએ તો વેદના અને વ્યથાનો અનુભવ થાય. પ્રત્યેક વ્યક્તિના ગલત વર્તનને જ સતત આંખ સામે રાખ્યા કરીએ તો વ્યક્તિ પ્રત્યેના દુર્ભાવથી મનને મુક્ત કરી દેવામાં સફળતા નહીં મળે.

જીવન ઉપરથી નીચે તરફ જઈ રહેલા પથ્થર જેવું પ્રવાહશીલ છે, સાગર તરફ જઈ રહેલી નદી જેવું પરિવર્તનશીલ છે, સતત રંગો બદલતા કાર્પીડા જેવું આખા જીવનને ગલત સ્મૃતિઓના સંગ્રહ દ્વારા દુઃખદ, ત્રાસદાયક અને સંકલેશકારક બનાવી દેવાની ભૂલ આપણે હરગિજ કરવા જેવી નથી.

૨. સહુને ભેગા રાખતાં શીખો : સંધિ એ જોડવાનું કાર્ય કરે છે અને સમાસ તોડવાનું કામ કરે છે. આ રીતે આપણે આપણા અંતઃકરણને તપાસીએ, તપાસીએ આપણે આપણા જીવન વ્યવહારને. જીવો સાથેનો આપણો વ્યવહાર કેવો રહ્યો છે ? સંધિનો કે સમાસનો ? જોડવાનો કે તોડવાનો ? ભેગા થવાનો કે જુદા થવાનો ? નજીક આવવાનો કે દૂર રહેવાનો ?

જીવોને સાથે રાખવાને બદલે જુદા રાખવાની રહેતી વૃત્તિ પાછળ જવાબદાર પરિબળો કયા ? મુખ્ય બે પરિબળો છે — એક હૃદયમાં પ્રેમનો અભાવ અને બે મન પર અહંકારનો પ્રભાવ. પ્રેમનો અભાવ સામી વ્યક્તિની ભૂલોને માફ નથી કરવા દેતો. જ્યારે અહંકારનો પ્રભાવ ખુદની ભૂલોની કબુલાત નથી કરવા દેતો. જો આપણું હૃદય પ્રેમપૂર્ણ હશે તો આપણને સહુ સાથે જોડાયેલા રાખશે જ્યારે અહંમુક્ત મન આપણને કોઈનાથીય દૂર નહી રહેવા દે.

૩. ભગવાનમાં ભળી જતાં શીખો : આને માટે સમર્પણ ભાવ કેળવવો પડશે. સમર્પણ એ રણ પ્રદેશમાં જતી નદી જેવું નથી પણ સાગરમાં ભળી જતી નદી જેવું છે. રણ પ્રદેશમાં જતી નદી રેતીમાં શોષાઈ જાય છે પણ સાગરમાં ભળતી નદી તો સાગરમાં સમાઈને સાગર સ્વરૂપ બની જાય છે. બસ એ જ ન્યાયે ભોગને સમર્પિત બની જતો આત્મા સંસારમાં શોષાઈ જતો હોય છે. પણ ભગવાનને સમર્પિત બની જતો આત્મા તો ભગવાનમાં સમાઈ જઈને ભગવત્સ્વરૂપ બની જાય છે. ભગવાનમાં ભળી જવાનું આ ઈનામ છે. આપણી તમામ ક્ષુદ્રતાઓ સમાપ્ત થઈ જાય અને પ્રભુની તમામ મહાનતાઓ આપણને મળી જાય. આપણા તમામ દોષો નષ્ટ થઈ જાય અને પ્રભુના તમામ ગુણો આપણા થઈ જાય. આપણું તમામ દુઃખ વિલીન થઈ જાય અને પ્રભુનું તમામ સુખ આપણું થઈ જાય.

આ માટે અહંકાર પ્રત્યે લાલ આંખ કર્યા વગર, નબળું ભૂલી જવાનો, સહુને ભેગા રાખવાનો કે ભગવાનમાં ભળી જવાનો, પડકાર ઝીલવામાં સફળતા મળવાની કોઈ જ શક્યતા નથી. અહંકાર, આત્માને તમે જો પ્રસન્ન રાખવા માગો છો તો, એ આડો પડે છે, જીવો સાથે તમે મૈત્રી જમાવવા માગો છો તો એ આડો આવે છે. પ્રભુ પાછળ જો તમે પાગલ બની જવા માંગો છો તો એ આડો પડે છે.

આત્માને સમાધિ પામવા ન દેનાર સદ્ગતિમાં જવા ન દેનાર આ અહંકારને જીવનમાં ક્યાંય વચ્ચે આવવા ન દેવો. એના જેવો પડકાર આપણે માટે બીજો કોઈ જ નથી. આ પડકારને ઝીલી લઈએ તોજ જીવન સંગ્રામમાં વિજેતા બની શકાશે.

૨. જીવન અને જાગતા રહેવું

આંખ જગતમાં ત્રણ પ્રકારની છે. ૧. ચામડાની આંખ. ૨. બુધ્ધિની આંખ. ૩. હૃદયની આંખ.

ચામડાની આંખ ખૂલે છે ત્યારે તેને ઊઠવું કહેવાય છે. બુધ્ધિની આંખ ખૂલે છે ત્યારે એને જાણવું કહેવાય છે. હૃદયની આંખ ખૂલે છે ત્યારે તેને જાગવું કહેવાય છે.

આંખે અંધાપો હોય છતાં સજ્જન બની શકાય છે. બુધ્ધિ મંદ હોય તો પણ સંત બની શકાય છે. પણ હૃદય કઠોર હોય તો સંત બની શકાતું નથી. કે સજ્જન બની શકાતું નથી. આંખ તેજસ્વી હોય તો શ્રીમંત બની શકાય છે, બુધ્ધિ ધારદાર હોય તો વિદ્વાન બની શકાય છે પણ જો હૃદય કોમળ હોય તો સજ્જન, સંત કે પાવન પરમાત્મા પણ બની શકાય છે એટલે કે સજ્જન, સંત કે પરમાત્મા બનવું હશે તો હૃદયને કોમળ બનાવ્યા વિના, કોમળ રાખ્યા વિના નહીં ચાલે. જો તમે સજ્જન બનવા માંગો છો, ધર્મી બનવા માંગો છો તો બે વાત છોડવી પડશે. ૧. સગવડોને છોડવી પડશે. ૨. સથવારા-સંગ ઘટાડવા પડશે. જો બન્ને કરી શકાય તોજ સજ્જન કે ધર્મી બની શકાય છે. એક જ્ઞાનીએ કહ્યું છે કે “જેના મુખ પર હાસ્ય હશે અને પગમાં છાલા - ફોલ્લો પડ્યા હશે તેજ તને હે પરમાત્મા શોધવાવાળો હશે. એનો અર્થ એ કે આપણે બધું જ ભોગવતા રહીને અને બધા સંગને - સથવારાને સાથે રાખીને પ્રભુને પામી શકતા નથી. પ્રભુને પામવું હશે તો ઘણું બધું છોડવું પડે છે.

અધ્યાત્મ જગત તો આત્માનું જગત છે. ત્યાં બોલબાલા પદાર્થની નથી પણ પરમાત્મભાવની છે. ત્યાં પ્રધાનતા સગવડોની નથી પણ સમાધિની છે. ત્યાં મહત્વની સફળતા નથી પણ સરસતા છે. ત્યાં કેન્દ્રસ્થાને સુખ નથી પણ ગુણ છે. ત્યાં લાલ આંખ દુઃખ સામે નથી પણ દોષ સામે છે. ત્યાં ચિંતા આલોકની શાંતિની નથી પણ પરલોકની સદ્ગતિની છે. આવા અધ્યાત્મ જગતમાં મંઝિલે-ધ્યેયે પહોંચવા માંગતો સાધક જો સગવડ પ્રેમી છે અને સથવારા પ્રેમી છે તો એને ધ્યેયે પહોંચવું સર્વથા અશક્ય છે.

અધ્યાત્મની યાત્રા પર સગવડ-સથવારા-સંગ ઘટાડવા તૈયાર થઈ જતો સાધક શરૂઆતમાં થોડીક કદાચ તકલીફો વેઠી લે છે પણ એના ફળસ્વરૂપે એ જે સમાધિ પામે છે, સદ્ગતિ ગમન નિશ્ચિત કરી દે છે અને પરમગતિ નિકટ લાવી દે છે એનું મૂલ્ય આંકી શકાતું નથી. કોમળ હૃદયના સ્વામી બન્યા પછી સંપત્તિનો સંગ્રહ નહીં કરી શકો, સામી વ્યક્તિના દુઃખની અવગણના નહીં કરી શકો. અહંકારને તમે વજન નહીં આપી શકો. નુકસાન વેઠવા છતાં સામા પર આક્રમણ નહીં કરી શકો. અન્યાયના શિકાર બનવા છતાં સામા પર તૂટી પડવાની તાકાત તમે કેળવી નહીં શકો. જગતના અજ્ઞાની વર્ગની દૈષ્ટિએ કહેવું હોય તો એમ કહી શકાય કે તમે ક્યાંય તમારી તાકાત નહીં બતાવી શકો.

પણ જેમ ટમટમતા દીપકને બુઝવી નાંખનારાં પરિબળો અત્ર-તત્ર-સર્વત્ર હાજર હોય છે તેમ મનની ઉદાર ભાવનાને ઠેસ લગાડનારા પરિબળો આ જગતમાં સર્વત્ર હાજર જ છે. તમે જરાક અસાવધ રહ્યા, સત્વહીન બન્યા કે લક્ષ વીસરી ગયા, તો તમારી ઉદાર ભાવના સફળ નહીં થઈ શકે.

૧. ચામડાની આંખ જેની બંધ જ રહે છે એનાથી કોઈને લાભ કે નુકસાન થતું નથી - દા.ત કુંભકર્ણની ઊંધ. ૨. ચામડાની

આંખ અને બુધ્ધિની આંખ જેની ખુલ્લી રહે છે એનાથી જગતને લાભ થયો નથી પણ નુકસાન જ થાય છે. દા.ત રાવણ ૩. જેની ચામડાની, બુધ્ધિની અને હૃદયની એમ ત્રણે આંખો ખુલી ગઈ છે એનાથી જગતને લાભ જ થાય છે દા.ત. રામ

ઝેરની ભયંકરતા જાણવા છતાં જે માણસ ઝેર ભક્ષણથી અટકવા તૈયાર ન થાય અને બદામની તાકાત જાણવા છતાં જે માણસ બદામ સેવન માટે પ્રવૃત્ત ન થાય એ માણસની જાણકારી જો પ્રશંસનીય નથી જ ગણાતી તો એજ રીતે ધર્મ - અધર્મની અનુક્રમે તારકતા અને ભયંકરતા જાણવા છતાં, જે માણસ શક્તિ છતાં ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી અને અધર્મથી નિવૃત્ત થતો નથી એ માણસની ધર્મ-અધર્મની જાણકારી પ્રશંસનીય નથી જ બનતી.

આપણે આંખ ખોલવી છે પણ કેવળ ચામડાની કે બુધ્ધિની જ નહીં, હૃદયની આંખ પણ. કારણકે આપણે માત્ર જીવીને, કે જાણીને જ આ જગતમાંથી વિદાય નથી થઈ જવું પણ જાગીને અને જાણવા દ્વારા જીતીને જ આ જગતમાંથી વિદાય થવું છે તો આવો હૃદયની આંખ ખોલીને જાગૃત થઈએ અને ધર્મ માર્ગમાં આગળ વધવા પુરૂષાર્થ બનીએ.

૩. જીવન-બંધન-મુક્તિ

નિસરણી આપણને નથી તો ઉપર લઈ જતી કે નથી તો નીચે લઈ જતી. આપણે જ્યાં જવું હોય ત્યાં એ લઈ જાય છે. ઉપર જવું હોય તો ઉપર અને નીચે જવું હોય તો નીચે ! આપણને મળેલાં ઈન્દ્રિયો અને મન એ બિલકુલ આ નિસરણી જેવા છે. જો એ આત્માના તાબામાં છે તો આત્મા મુક્ત છે. અને જો આત્મા એના તાબામાં છે તો આત્મા સંસારમાં છે. ઈન્દ્રિયો અને મન એ નોકરના સ્થાને છે અને આત્મા માલિકના સ્થાને છે. આત્મા જો ઈન્દ્રિયો અને મનને આજ્ઞાંકિત બનાવે છે તો એનો મોક્ષ અહીં જ

છે અને આત્મા જો ઈન્દ્રિયો અને મનની આજ્ઞામાં રહે છે તો એનો મોક્ષ સર્વથા અસંભવિત છે.

સત્વની ક્યાશના કારણે કે શ્રદ્ધાની મંદતાના કારણે બની શકે તમે અધ્યાત્મના ગગનમાં ઊડી ન શકો તો પણ તમારું લક્ષ એ જ છે તો ડરવાની જરૂર નથી, તમારું ત્યાં પહોંચવું એ માત્ર સમયનો જ પ્રશ્ન છે. લક્ષ સમ્યક્ હોવા છતાં લક્ષ્યને અનુરૂપ પ્રવૃત્તિ ન કરવા દેનારાં પરિભળો ક્યા હશે ? આપણા મન અને ઈન્દ્રિયોને ગલતમાં જ પ્રવૃત્ત રાખનારાં અતિ ખતરનાક પરિભળો ત્રણ છે. ૧. હઠાગ્રહ, ૨. કદાગ્રહ, ૩. પૂર્વગ્રહ

૧. હઠાગ્રહ : વસ્તુ કેન્દ્રિત જે દુરાગ્રહ એનું નામ છે હઠાગ્રહ. વસ્તુ પ્રત્યેનો આપણો મમત્વભાવ આપણને આગળ જતાં સ્વામિત્વ અને પ્રભુત્વ ભાવમાં ખેંચી જાય છે અને મમત્વભાવ, સ્વામીત્વભાવ, પ્રભુત્વભાવ- આ ત્રણે ભેગા થઈને પછી જે વિનાશ કરે છે એનું તો શબ્દોમાં વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. જીવન સમાપ્ત થઈ જતું હોય તો એની પરવા નહીં પણ હઠાગ્રહ મૂકવાની તૈયારી નહીં ! આવા હઠાગ્રહથી વ્યાપ્ત ચિત્રવાળો પ્રસન્નતા ન જ અનુભવી શકે. જીવો સાથેના સંબંધોમાં મીઠાશ જાળવી ન શકે. વસ્તુની નુકસાનીમાં સ્વસ્થતા ન ટકાવી શકે.

જે વસ્તુઓ માટે આપણે હઠાગ્રહ સંઘરીને બેઠા છીએ એ તમામ વસ્તુઓ નાશવંત છે. આજે રમણીય લાગતી વસ્તુઓ આવતીકાલે કદરૂપી બનવાની જ છે. આજે દિલને પાગલ બનાવી રહેલી વસ્તુ આવતીકાલે નષ્ટ થવાની જ છે. તેમ આપણે પણ અહીંથી રવાના તો થવાના જ છીએ. આ વાસ્તવિકતા જાણમાં છતાં વસ્તુ માટેનો હઠાગ્રહ શા માટે ? વસ્તુના માલિક બન્યા રહેવાની ઘેલછા શા માટે ? વસ્તુનો સમ્યક્ ઉપયોગ કરવો એ જુદી વાત છે અને તે વસ્તુ પ્રત્યે આસક્તિ થઈ જવી એ જુદી વાત છે. સમ્યક્ ઉપયોગ

હૃદયને કોમળ રાખી શકશે પણ આસક્તિની ભૂમિકા તો હૃદયને કઠોર બનાવીને જ રહેશે.

૨. કદાગ્રહ : આત્માને માટે બંધનરૂપ બનનાર બીજું પરિબળ છે કદાગ્રહ. વસ્તુ માટેનો આગ્રહ એ છે હઠાગ્રહ અને પોતાના ઊભા કરેલા, માની લીધેલા કે કલ્પેલા વિચારોનો આગ્રહ એ છે કદાગ્રહ. હઠાગ્રહનું મૂળ આસક્તિ છે અને કદાગ્રહનું મૂળ છે અહંકાર. પરિવર્તનશીલ મનમાં પેદા થતા વિચારોને કાયમ રહેવાવાળા માનીને જીવન જીવી જવામાં અથવા તો સામી વ્યક્તિ સાથેના સંબંધો નક્કી કરવામાં આપણે નુકસાનીના કે દુર્ઘટનાના ભોગ બનતા રહીએ તો એ કદાગ્રહની નિશાની છે.

સતત રંગ બદલતા કાર્યોડા જેવું સતત દિશા બદલી રહેલી ફરકતી ધજા જેવું, અને સતત આમ તેમ ફંગોળાઈ રહેલા પારા જેવું છે આપણું મન. એમાં પેદા થતાં વિચારોને કાયમ પકડી રાખવામાં આપણું જીવન રફેદફે (વેડફાઈ)થઈ જાય એવી પૂરી શક્યતા છે.

હઠાગ્રહની જેમ કદાગ્રહ પણ યુધ્ધ માટેની આમંત્રણ પત્રિકા જ બની રહે છે. એક અપેક્ષાથી કહેવું હોય તો એમ પણ કહી શકાય કે વસ્તુ માટેનો હઠાગ્રહ તો વસ્તુ નષ્ટ થઈ જતાં કે અનાકર્ષક બની જતાં છૂટી જાય છે પણ વિચાર માટેનો કદાગ્રહ તો પોતાનો વિચાર ખોટો હતો એવી પ્રતીતિ થયા પછી પણ છુટવો મુશ્કેલ છે. આથી એમ કહી શકાય કે કદાગ્રહ તો હઠાગ્રહ કરતાં પણ ભયંકર છે. આવા ચાલબાજ મનનું માનીને જીવવું એ તો હાથમાં દીવો લઈને કૂવામાં પડવું તેના જેવું છે.

It is difficult to open a dosed mind - જેણે પોતાના મનનો દરવાજા બંધ કરી દીધા છે એને ખોલવાં અત્યંત કઠિન છે. કદાગ્રહ એટલે શું ? સત્યના સ્વીકાર માટે બંધ કરવામાં આવેલો

મનનો દરવાજો! જે આત્મા કદાગ્રહનો શિકાર બને છે, એ આત્મા કદાચ ધર્મ ક્રિયા કરી શકશે પણ ધર્મી તો બની શકશે નહિ.

સાચા અર્થમાં ધર્મનું પાલન કરવું છે. તો આમ કરવું પડશે. મનના કોઈપણ વિચારને અંતિમ સત્ય માનીને પકડી ન રાખો. આપણા સત્યને જગતનું સત્ય માની લેવાની ઉતાવળ ન કરો. આપણા સમકાલીન અભિપ્રાયને સર્વકાલીન માનીને જીવનની વ્યવસ્થા ન ગોઠવો તો સ્વસ્થતા અને પ્રસન્નતાનો અનુભવ થયા વગર નહી રહે.

૩. પૂર્વગ્રહ : આ પૂર્વગ્રહનું એક જ કામ છે — વ્યક્તિને વ્યક્તિથી દૂર રાખવાનું. વ્યક્તિને વ્યક્તિથી જુદી પાડવાનું. વ્યક્તિને વ્યક્તિ પ્રત્યે દુશ્મનાવટ ઉભી કરવાનું. પૂર્વગ્રહપૂર્વકનું વ્યક્તિનું વર્તન સામી વ્યક્તિને તો નુકસાન પહોં કરે છે, અને કંદાય નથી પણ કરતું, પરંતુ પૂર્વગ્રહથી પ્રસિત વ્યક્તિને તો એ નુકસાન કરીને જ રહે છે.

ગઈકાલનો બગડેલો માણસ આજે સુધરી શકે છે કે આજે શેતાનિયતનું પ્રદર્શન કરતો માણસ આવતી કાલે પરમાત્મસ્વરૂપ બની શકે છે એ સ્વીકારવા આપણું મન તૈયાર નથી અને એના જ કારણે આપણું મન પૂર્વગ્રહથી મુક્ત બની શકતું નથી. કોઈ વ્યક્તિ આજે વિશ્વાસ ધાતી છે, ખરાબ વર્તન કરવા વાળો છે તો પણ એ તિરસ્કારને પાત્ર નથી કારણ કે એ વ્યક્તિ આવતીકાલે સુધરી પણ શકે છે. એ સજ્જન પણ બની શકે છે. કદાચ આવતી કાલે એ વ્યક્તિ સંત કે પરમાત્મા પણ બની શકે છે. માટે પૂર્વગ્રહથી કોઈની સાથે વર્તવું એ પોતાને જ નુકસાન કરવા બરાબર છે.

પૂર્વગ્રહ ખરાબ એટલા માટે છે કે એ ગુરુદેવ પ્રત્યે કે પરમાત્મા માટે પણ અવળું વિચારતો થઈ જાય છે. માટે પૂર્વગ્રહ છોડવાનો છે.

પૂર્વગ્રહ મુક્ત માણસ સાગરના કિનારે રહેલાં છીપલાઓને આધારે જ સાગરના વૈભવનું અનુમાન કરતો રહે છે. સાગરના તળિયે રહેલાં લાખોની કિંમતનાં મોતીઓની એ કલ્પના પણ નથી કરી શકતો. વ્યક્તિના વર્તનના ઉપરછલ્લા દર્શને એ વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વ માટે કલ્પના કરતો રહે છે. વ્યક્તિના અંતઃકરણના વૈભવને તો એ સમજી પણ નથી શકતો.

જો આપણે આત્માને કર્મ મુક્ત બનાવવો છે તો પહેલાં એને કુસંસ્કારોથી મુક્ત બનાવવા પ્રયત્નશીલ બનવાની જરૂર છે. અને કુસંસ્કારોથી મુક્ત બનવા - હઠાગ્રહ, કદાગ્રહ અને પૂર્વગ્રહ થી મનને મુક્ત કરવાની જરૂર છે.

હઠાગ્રહ ઊભો થાય છે વસ્તુ પરની આસક્તિથી
કદાગ્રહ ઊભો થાય છે વિચાર પરની આસક્તિથી
પૂર્વગ્રહ ઊભો થાય છે અહંપરની આસક્તિથી

અનંત અનંતકાળથી હઠાગ્રહ, કદાગ્રહ અને પૂર્વગ્રહ સાથે દોસ્તી કેળવી કેળવીને આપણે એને આસક્તિરૂપ બનાવી દીધેલા છે. પ્રચંડ સત્ત્વ કેળવ્યા વિના આપણે એનાથી મુક્ત બની શકીએ એમ જ નથી. ત્યારે સત્ત્વને કેળવવા પુરૂષાર્થી બનીને મુક્તિને નિશ્ચિત બનાવી લઈએ.

૪. માનવ જીવન મહાન છે.

આપણને પ્રાપ્ત થયેલ આ માનવ જીવન શેના માટે છે, એની આપણને લગભગ ખબર નથી અને એટલે જ એના સદુપયોગ માટે આપણે સાવધ નથી અને એના દુરુપયોગથી બચતા રહેવાની બાબતમાં આપણે સ્પષ્ટ નથી. આ માનવ જીવન દ્વારા આપણે વિકાસનાં શિખરો સર કરવાના હતા પણ આપણે જીવનને ધકેલતા રહ્યા વિનાશની ગર્તામાં.

પરમાત્માએ માનવજીવનને મહાન અને દુર્લભ કહ્યું છે કારણકે

અન્યગતિના જીવનમાં આપણે આક્રમણકારી રીતે જીવવાનું હોય છે જ્યારે માનવ જીવનમાં પ્રતિક્રમણ અને અતિક્રમણ શક્ય બને છે.

ક્રોધ કરવો એ આક્રમણ છે, ક્ષમા ધારણ કરવી એ પ્રતિક્રમણ છે અને પ્રેમ રાખવો એ અતિક્રમણ છે. લોભ એ આક્રમણ છે, સંતોષ એ પ્રતિક્રમણ છે અને ઉદારતા એ અતિક્રમણ છે. પાપ એ આક્રમણ છે, પાપત્યાગ એ પ્રતિક્રમણ છે અને ધર્મ સેવન એ અતિક્રમણ છે. રાગ આક્રમણ છે, વૈરાગ્ય એ પ્રતિક્રમણ છે અને વીતરાગતા એ અતિક્રમણ છે.

આપણને મળેલા માનવજીવનમાં આપણે બે જ કાર્ય કરવાનાં છે- પ્રતિક્રમણ અને આગળ વધીને અતિક્રમણ એટલેકે દુર્ગતિગમન સ્થગિત કરી દઈને સદ્ગતિગમન નિશ્ચિત કરી દેવાનું અને પરમગતિને નિકટ લાવી દેવાની.

‘અંહ’ને ગૌણ બનાવ્યા વિના, સામી વ્યક્તિ તરફથી થયેલા નુકસાન પ્રત્યે આંખ મીચામણાં કર્યા વિના નથી તો ક્ષમા રાખી શકાતી કે નથી ક્ષમા માગી શકાતી કે નથી ક્ષમા આપી શકાતી અને છતાં એ પડકાર ઝીલી લેવામાં જ પરાક્રમ છે.

બાહ્ય જગતમાં આક્રમણ એ તાકાતનું બિરુદ ગણાતું હોય છે. પણ આભ્યંતર જગતમાં તો આક્રમણ કર્મજોરીનું જ પર્યાયવાચી મનાયું છે. પરાક્રમ દાખવવાનું છે ક્ષમા અને પ્રેમ આપવામાં તાકાત કેળવવી પડે છે સંતોષી બનવામાં અને ઉદારતા દાખવવામાં. સત્વને ઊંચકવું પડે છે સમાધિ ટકાવી રાખવા માટે અને સમતાવાન બની રહેવામાં. પરાકાષ્ટાની શુષ્ઠિ તો ટકાવી રાખવી પડે છે સદ્ગતિમાં જવા માટે અને પરમગતિને નિકટ લાવવા માટે. ટૂંકામાં આક્રમણ બંધ અને પ્રતિક્રમણ શરૂ, આ બે પરાક્રમ દાખવવા માટે જ આ મનુષ્ય જીવન મળેલ છે. જો એમાં ફાવટ આવી ગઈ તો અતિક્રમણને આત્મસાત કરવામાં કોઈ જ તકલીફ પડવાની નથી.

અતિક્રમણ સુધી પહોંચવામાં સફળતા ન મળે એ માફ પણ માત્ર પ્રતિક્રમણને જ લક્ષ બનાવીને જીવન જીવવાનું તો કોઈ કાળે માફ નહીં. અલબત્ત આક્રમણ અને અતિક્રમણ વચ્ચેનો પુલ એ પ્રતિક્રમણ છે.

પ્રતિક્રમણના માર્ગ પર આવી જવા માટે ક્યા ગુણો પ્રગટાવવાની જરૂર છે ? (૧) બાળપણ (૨) ભોળપણ અને (૩) ડહાપણ આ ત્રણ ગુણો એવા છે કે જેના વિના નથી તો પ્રતિક્રમણના માર્ગમાં ઊભા રહી શકાતું કે નથી તો પ્રતિક્રમણના માર્ગ પર ચાલી શકાતું.

૧. બાળપણ : સામી વ્યક્તિના ગમે તેવા ગલત વર્તાવ છતાં જેના હૃદયમાં એ વ્યક્તિ માટે ગાંઠ પડતી નથી એનું નામ બાળપણ. હૃદયમાં પડી જતી ગાંઠ, આત્માને ધર્મી બનવા જ નથી દેતી, ધર્મ ક્રિયાઓમાં સેવન ચાલુ હોવા છતાં ધર્મના પરિણામને પામવા જ નથી દેતી. સામી વ્યક્તિના માત્ર એકાદ દોષના દર્શને એ વ્યક્તિના સમસ્ત જીવનને તમે દોષ સભર જાહેર કરી દો છો એ નુકસાન કર્તા વાત છે.

મન એવું બદમાશ છે કે સામી વ્યક્તિમાં માત્ર એકાદ જ દોષ દેખાતાં એને એ દોષિત માની લેવા તૈયાર થઈ જાય છે, પણ સંખ્યાબંધ ગુણો દેખાયા પછીય સામી વ્યક્તિને એ ગુણવાન માનવા તૈયાર થતું નથી. આવા દોષ દર્શનમાં જ રાજી થતા અને ગુણદર્શને નારાજ થઈ જતા મનનું માનીને જ સામી વ્યક્તિ સાથે વ્યવહાર કરીશું તો મનનું “બાળપણ” ટકાવી રાખવામાં સફળતા મળે એવી કોઈ જ શક્યતા નથી. જો મનને વિશાળ બનાવવામાં સફળતા મળશે તો બાળપણ ને પાછા લાવવા પ્રયત્ન કરવો નહિ પડે. એ સહજ જ ઉપલબ્ધ થઈ જશે

૨. ભોળપણ (સરળતા) : સદ્ગુણો સાચવવા કે સમાધિ

ટકાવવા કદાચ બીજાથી છેતરાઈ જવું પડે, પદાર્થ ક્ષેત્રે થોડુંક નુકસાન વેઠવું પડે, અહંને કદાચ અવગણવો પડે તો એ તમામ માટે તૈયાર રહેવાની સજ્જતા એનું નામ છે ભોળપણ. જેને સદ્ગતિમાં જવું છે, સમાધિ ટકાવી રાખવી છે, સદ્ગુણોનો ઉઘાડ કરવો છે એણે ભોળપણના ગુણને આત્મસાત કર્યા વિના ચાલે તેમ જ નથી. જેની પાસે ભોળપણ છે, ભગવાન એની સાથે જ છે. ભોળપણ એ કદાચ પૈસા ગુમાવી દે છે પણ પરમાત્મા મેળવી લે છે, સદ્ગુણોને તો એ મેળવીને જ રહે છે, સમાધિ તો એને કાયમ હાથવગી જ રહે છે. બીજાને છેતરીને સફળતા મેળવવાનું એના નસીબમાં કદાચ નથી હોતું પણ જાતે છેતરાઈ જઈને સરસતા ટકાવી રાખવાનું સદ્ભાગ્ય તો એને પ્રાપ્ત થાય છે.

૩. **હાપણ :** પ્રતિક્રમણ અને અતિક્રમણના સદ્ભાગ્યને પ્રાપ્ત કરવા માટે બાળપણ, ભોળપણ(સરળતા) પછીનો ત્રીજો આવશ્યક ગુણ છે હાપણનો. હાપણ એને કહેવાય કે જેને સામનો કરવા કરતાં સહન કરવામાં વધુ રસ છે. જે હાપણ સ્વદુઃખ કરતાં પર દુઃખમાં વધુ વ્યથિત થાય છે, જે હાપણ પરદોષ દર્શન કરતાં સ્વદોષ દર્શનને વધુ મહત્વ આપે છે, જે હાપણ દુઃખથી બચવા પાપરસ્તા પર પસંદગી ઉતારવા તૈયાર થતું નથી અને ધર્મના રસ્તા પર ચાલવા માટે સુખને ગૌણ કરી દેવાનું પરાક્રમ દાખવ્યા વિના રહેતું નથી. મહાન બનવા માટે, તો એકનિષ્ઠ પણે શ્રદ્ધા, પ્રચંડ સત્ત્વ ફોરવવું અને મજબૂત પુરૂષાર્થ, આ ત્રણના સ્વામી બનવું જ પડે છે. મહાન બનવાની જ રીત છે.

હે માનવ ! તું મહાન છે. તો એ મહાનતાને સિધ્ધ કરવા માટે અનંતકાળથી ખૂંદેલા આક્રમણના માર્ગ પરથી પાછો ફરી જા અને પ્રતિક્રમણના તથા અતિક્રમણના મહામંગળકારી માર્ગ પર કદમ મૂકવા કટિબધ્ધ બની જ જા. સફળતા તારા હાથમાં આવીને પડશે.

૫. જીવન અને આંસુ

આપણને સુખ જ જોઈએ છે, દુઃખ જોઈતું નથી. આપણા બધાનું આ જ લક્ષ્ય છે. એ લક્ષ્યને આંબવા માટેનો જ પુરુષાર્થ છતાં પરિણામ સાવ જ વિપરીત. સુખ રહી ગયું માત્ર કલ્પનામાં અને દુઃખ ઝીંકાતું રહ્યું. જેમણે કેવળ પોતાના જ સુખની ચિંતા કરી છે તેઓ ક્યારેય સુખી થયા નથી. અને જેમણે બીજાના દુઃખની ચિંતા કરી છે તેઓ ક્યારેય દુઃખી રહ્યા નથી.

આપણે આંસુ તો પાડતા જ રહ્યા છીએ પણ અહીં એવા આંસુ વિષે વિચારવું છેકે જે અપાયો(કર્મો)થી કાયમ માટે મુક્ત કરાવી દે.

ત્રણ પ્રકારનાં આંસુ એવાં છે કે જે વંદનીયપણ છે અને દુર્લભ છે. ધર્મ પ્રાપ્તિની યોગ્યતા જેનામાં પ્રગટી હોય, સદ્ગતિમાં જવાનું જેનું નિશ્ચિત પ્રાયઃ થઈ ગયું હોય અને પરમગતિ જેની નિકટ આવી ગઈ હોય એવા આત્માની પાસે જ આવાં આંસુ ઉપલબ્ધ હોય છે.

૧. અન્યના દુઃખમાં પડતાં આંસુ : આભ્યંતર જગત જડના ત્યાગને એટલું મહત્વ નથી આપતું જેટલું મહત્વ જીવોના સ્વીકારને આપે છે. સર્વ જડ પદાર્થોનો ત્યાગ કર્યા વિના તમે હજુ પરમાત્મા બની શકો છો પણ સર્વ જીવોનો સ્વીકાર કર્યા વિના તમે પરમાત્મા બની શકો એવી કોઈજ શક્યત નથી.

વાસ્તવિકતા જ્યારે આ જ છે ત્યારે આપણે જો પરિચિતોના દુઃખે દુઃખી, વ્યથિત કે આદ્ર થવા તૈયાર નથી તો પછી આભ્યંતર જગતમાં આપણો પ્રવેશ થશે કેવી રીતે ?

માત્ર પરિચિતોના દુઃખે જ આંખ આંસુ પાડતી થઈ જાય એમ નહીં અપરિચિતોના દુઃખે પણ આંખ આંસુ પાડવા લાગે, હૃદય

વ્યથિત થવા લાગે, દિલ આદ્ર બનવા લાગે એ ભૂમિકાએ પહોંચવા પ્રયત્નશીલ બનવાનું છે.

આજે આપણી સંવેદનશીલતા માત્ર સામી વ્યક્તિના દુઃખને જોઈને ક્યાં જાગે છે ? એતો તો જ જાગે છે જો સામી વ્યક્તિ એને રીબાતી, કણસતી, પીડાતી જોવા મળે તો. પરિચિતોના અને અપરિચિતોના દુઃખે આંખમાંથી પડતાં આંસુ જો દુર્લભ છે તો જેમણે આપણે માટે દુશ્મનનું કાર્ય કર્યું છે એના દુઃખે આપણી આંખને અશ્રુસભર બનાવી રાખવાનું કામ તો કદાચ દુર્લભતમ છે. આમ થવા માટેના પરિબળ છે -પદાર્થ તરફની તીવ્રતમ આસક્તિ અને બીજું પરિબળ છે પુષ્ટ બનાવેલો અહંકાર આ બે પરિબળો એવાં છે કે જે દુશ્મનના દુઃખે દુઃખી તો નથી થવા દેતાં પણ દુશ્મનના દુઃખે આપણને રાજી થવા પ્રેરે છે.

આ અને આવી જાતના વિચારોમાં આપણને રમતા રાખવાનું કામ આસક્તિ અને અહંકાર કર્યા જ કરતાં હોય છે. જો એ બે પરિબળો પ્રત્યે આપણી આંખ લાલ નથી પણ કુણી લાગણી છે તો ત્રીજા નંબરનાં આંસુના સ્વામી બનવાનું સદ્ભાગ્ય આપણને સાંપડે એવી કોઈજ શક્યતા નથી.

કઠોર હૈયે પણ ધર્મક્રિયા કરતા રહેવામાં આપણને કોઈ જ તકલીફ નથી પડવાની. પણ એ ધર્મ ક્રિયાના સમ્યક્ પરિણામને અનુભવવામાં આપણને સફળતા મળે એવી તો કોઈ જ શક્યતા નથી. કોમળ હૈયું જ ધર્મ ક્રિયાના સમ્યક્ પરિણામને અનુભવી શકે છે.

૨. સ્વદોષોની અકળામણથી પડતાં આંસુ : જેમ અન્યના દુઃખે આંખમાંથી પડી જતાં આંસુ વંદનીય છે તેમ સ્વજીવનમાં રહેલા દોષોની અકળામણે આંખમાંથી પડી જતાં આંસુ પણ વંદનીય છે. પણ અત્યારસુધી આપણે એક જ કાર્ય કર્યું છે -સ્વ દુઃખની ફરિયાદ

અને સ્વદોષ સાથે સમાધાન. સ્વદુઃખમાં પાડ્યાં છે આંસુ અને સ્વદોષનો કર્યો છે બચાવ. આ અભિગમે આપણને નિઃસત્વશીલ બનાવ્યા છે અને સાથે નિષ્કૃતતા પણ બક્ષી છે. આ બન્ને ગલત પરિણામથી જાતને બચાવી લેવાની છે. એના માટે સ્વ પર આવતાં દુઃખોનો હિંમતપૂર્વક સામનો કરવાનો છે અને સ્વદોષોને કાઢવા સંઘર્ષ કરતા રહેવાનું છે. આ દોષ પાછળ હૃદય ક્યારેય વ્યથિત બની ગયું એવું બન્યું જ નથી આપણી અંદર રહેલા દોષને પકડવા માટે આપણે કોઈની પાસે જવું પડે તેમ નથી. આપણું ખુદનું અંતઃકરણ જ એનો જવાબ આપી દે છે.

આપણામાં રહેલાં દોષો પુણ્યનો ઉદય હશે તો આ લોકને કદાચ એટલો બધો ત્રાસદાયક નહીં બનાવે પણ પરલોકને તો એવો ભયંકર બનાવી દેશે કે જ્યાં દુઃખોની વણઝાર વચ્ચે જીંદગી પસાર કર્યા પછીય દુઃખોથી છુટકારો નહીં થાય. આ વિષયક જન્મોજન્મ ચાલ્યા જ કરશે.

આપણી દષ્ટિથી આપણા દોષો જોયા છે એટલે એ મામુલી લાગે છે પણ જ્ઞાનીની દષ્ટિથી એ દોષોનું મૂલ્યાંકન કરીશું તો આપણને એ ભયંકર લાગ્યા વિના નહીં રહે. દોષ સેવનના આપણા અનુભવને આપણે પ્રાધાન્ય આપ્યું છે એટલે દોષો આપણને સુખકર લાગ્યા છે. જ્ઞાનીના દર્શનને આપણે પ્રાધાન્ય આપવા લાગીએ તો એ દોષો ત્રાસદાયક અને દુર્ગતિદાયક લાગ્યા વિના નહીં રહે. જ્ઞાનીની દષ્ટિથી દોષો જોવા લાગીશું કે દોષો રવાના થવા લાગશે. અને સત્ત્વની ક્યાશને કારણે જે દોષો દૂર નહીં થઈ શકે તેમાટે આંખમાંથી આંસુ ચાલુ થઈ જશે.

૩. કૃતજ્ઞતાનાં આંસુ : પર દુઃખે અને સ્વદોષે આંસુની જેમ ત્રીજા નંબરના આંસુ દુર્લભ છે અને એ છે કૃતજ્ઞતાનાં આંસુ. ઉપકારીઓના સ્મરણે હૈયું એટલી હદે ગદ્ગદ બની જાય કે આંખ

આત્મારથી છલકાઈને અશ્રુ વહાવવા લાગે, એ છે કૃતજ્ઞતાનાં આંસુ.

જો આપણે આંખો બંધ કરીએ અને વીતી ગયેલા ભૂતકાળ તરફ નજર કરીએ તો એકવાત તો સ્પષ્ટ થઈ જાય કે આપણે અન્ય જીવો પર કરેલા ઉપકારની સંખ્યા કરતાં અન્ય જીવો પાસેથી આપણે લીધેલા ઉપકારોની સંખ્યા કેટલાય ગણી વધારે છે.

કૃતજ્ઞતા ગુણ એવો છે કે જે જગતના જીવોને ઉપકારોની હારમાળા ચાલુ રાખવા સતત પ્રેર્યા જ કરતો રહે છે જ્યારે કૃતધનતા દોષ એવો છે કે જે જગતના જીવોને અન્ય જીવો પર ઉપકારો કરતા રહેવાથી અટકાવતો રહે છે.

જો તમે કૃતજ્ઞ છો, કૃતજ્ઞતા ગુણના માલિક છો તો, તમે સત્કાર્યોના જન્મદાતા પણ છો અને જીવન દાતાપણ છો. પણ જો તમે કૃતધન છો, કૃતધનતા દોષના શિકાર છો તો તમે સત્કાર્યોના હત્યારા છો અને દુષ્કાર્યોના જન્મદાતા છો.

પરના દુઃખે ન રડી શકતી આંખ કે વ્યથા ન અનુભવવું હૈયું એ પથ્થર હૈયું છે. સ્વદોષ સાથે સમાધાન કરી લેતું મન એ દગાબાજ મન છે. તો અન્યના લીધેલા ઉપકારો પ્રત્યે આંખ મીંચામણાં કરતું ચિત્ત એ કૃતધની ચિત્ત છે. આવા પથ્થર હૈયામાં પ્રભુ પ્રવેશતા નથી. આવા દગાબાજ મનમાં પ્રભુની પધરામણી થતી નથી તો આવા કૃતધની ચિત્તમાં પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા થતી નથી.

માટે જે આંસુ વંદનીય કક્ષામાં આવે છે એ આંસુના આપણે સ્વામી બનીને રહીએ. જે આંસુમાં આપણને સજ્જન-સંત પાવન પરમાત્મા બનાવી દેવાની ક્ષમતા ધરબાયેલી છે. એ આંસુનું સ્વામિત્વ આપણે પ્રાપ્ત કરીને જ રહીએ. જે આંસુએ શાસ્ત્રકારોએ દુર્લભની કક્ષામાં મૂક્યાં છે એ આંસુને આપણે પ્રભુ કૃપાએ સુલભ બનાવી દઈએ.

૬. જીવન અને હાસ્ય

૧. એ જીવો ઉત્તમ છે કે જેઓ સામાને સુખી કરીને રાજી થતા હોય છે. ૨. એ જીવો મધ્યમ છે કે જેઓ સામાને સુખી જોઈને રાજી થતા હોય છે. ૩. એ જીવો અધમ છે કે જેઓ સામાને દુઃખી જોઈને રાજી થતા હોય છે. ૪. એ જીવો અધમાધમ છે કે જેઓ સામાને દુઃખી કરીને રાજી થતા હોય છે.

સમાન્ય પણે મન પોતાના સિવાય અન્ય કોઈનેય સુખી જોવા ઈચ્છતું નથી. સામો સુખી દેખાઈ જાય છે કે બની જાય છે તો એના એ સુખને સળગાવી નાખવા એ તમામ પ્રકારના પ્રયત્નો કરતું રહે છે અને એ પ્રયત્નોમાં સફળતા મળતી નથી ત્યારે ઈર્ષ્યાથી બળીબળીને દુઃખી થતું રહે છે.

કાવાદાવા કરીને મળતી સફળતા નિંદનીય છે. સંપત્તિ કે સત્તા મેળવવા કાવાદાવાનો રસ્તો અપનાવો છો, સામાને પછાડવા જો કાવાદાવાનો રસ્તો અપનાવો છો, જૂઠ બોલો છો, રાજકારણ ખેલો છો, બુધ્ધિનો વ્યભિચાર કરો છો તો એ સફળતા અને એ સફળતાથી તમારા મુખ પર પ્રગટતું હાસ્ય નિંદનીય છે. આ સફળતાજન્ય હાસ્ય પર સંતો કે શિષ્ટ પુરૂષો પસંદગીરૂપ છાપ લગાવતા નથી.

અગવડોને એક વાર સ્વીકારી લેવી પડતી હોય તો સ્વીકારી લેજો સંપત્તિની અલ્પતામાં રાજી થવું પડતું હોય તો રાજી થજો, અજ્ઞાની વર્ગ વચ્ચે વટ પાડવાની તક કદાચ ન મળતી હોય તો એ માટે એક વાર સંમત થઈ જજો, નિષ્ફળતાના શિકાર બનવું પડતું હોય તો એ માટે મનને મનાવી લેજો પણ કપટના, દંભના કે કાવા-દાવાના રસ્તે જઈ સફળતા મેળવી લેવાની ઘેલછાથી તો કાયમ દૂર જ રહેજો.

મનની પ્રસન્નતા એનાથી જળવાઈ રહેશે, મોત વખતની સમાધિ એનાથી અકબંધ બની જશે. પરલોકની સદ્ગતિ એ અભિગમથી પ્રાપ્ત થશે અને પરમગતિ નજીક આવી જશે.

સફળતા મેળવવા માટે, સામાને વશ રાખવા માટે, પોતાની સ્વાર્થ પુષ્ટિ માટે કરવી પડતી લાલ આંખ કે કરવો પડતો ક્રોધ એ કમજોરીની જાહેરાત છે. એમાં કોઈ શંકા કરવા જેવું નથી.

સર્પને જો નાલાયક ગણતા હોઈએ, બોંબને જો ખતરનાક ગણતા હોઈએ, વિષ્ટાને જો ત્રાસદાયક છે એમ ગણતા હોઈએ તો ક્રોધનું સેવન કરનાર પણ નાલાયક છે કારણકે એ ક્રોધ પોતાને પ્રેમ કરનારને પણ હેરાન કરે છે. ક્રોધને અમલી બનાવનાર ખતરનાક પણ છે કારણકે એ નિર્દોષની ઉપર પણ તુટી પડે છે. ક્રોધી ત્રાસદાયક પણ છે કારણકે એના સંપર્કમાં આવનારની પ્રસન્નતાને એ રફેરફે કરી નાખે છે.

કાવાદાવા અને ક્રોધના રસ્તે મળી જતી સફળતાથી મુખ પર પ્રગટી જતું હાસ્ય જેમ નિંદનીય છે તેમ કૂરતાને રસ્તે મળી જતી સફળતાથી મુખ પર પ્રગટી જતું હાસ્ય પણ નિંદનીય જ છે.

કૂરતા છે પથ્થર જેવી અને કરુણા છે પાણી જેવી. કૂરતાને અપનાવીને તમે કદાચ કોકની જીંદગી સમાપ્ત કરી દેવામાં સફળ બની જાઓ પણ જો તમે કરુણાના જ સ્વામી બની જાઓ તો તો સામાની કૂરતાને ખતમ કરી નાખવામાં તમને સફળતા મળે. ક્રોધની તાકાત અને કરુણાની તાકાત માટે ખૂબજ પ્રચલિત દાખલો આપણે સૌ જાણીએ છીએ.- ચંડ કૌશિક અને ભગવાન મહાવીર.

માટે હાસ્ય કરુણાનું હોવું જોઈએ. ક્રોધનું હાસ્ય ન હોવું જોઈએ. ક્રોધનું હાસ્ય નિંદનીય છે. કરુણાથી પ્રગટતું હાસ્ય હિતાવહ છે.

૭. જીવનની શાંતિથી જીવનની ક્રાંતિ તરફ

શાંતિ કાંઈ બહુ મૂલ્ય ચીજ નથી. એને માટે બહુ પુરુષાર્થ કરવાની પણ જરૂર નથી. આપણું લક્ષ્ય અશાંતિમાંથી શાંતિમાં જવાનું નથી પણ શાંતિમાંથી આનંદમાં જવાનું છે. મુશ્કેલી અશાંતિની વિદાયની નથી પણ પ્રસન્નતાની અનુભૂતિની છે; કારણકે દુઃખ એ જો અશાંતિ છે. તો સુખ એ શાંતિ છે, પણ આનંદ એ તો ક્રાંતિ છે. સંપત્તિ નથી મળતી એ જો અશાંતિ છે તો સંપત્તિ મળી જાય એ શાંતિ છે. સંપત્તિની મૂર્છા જ છુટી જાય એ તો ક્રાંતિ છે. ઉકળાટ એ જો અશાંતિ છે તો સ્વસ્થતા એ શાંતિ છે પણ પ્રસન્નતા એ તો ક્રાંતિ છે. રોગગ્રસ્ત શરીર એ જો અશાંતિ છે તો સ્વસ્થ શરીર એ શાંતિ છે પણ કાયમ માટે શરીરથી છુટકારો મળી જવો એ તો ક્રાંતિ છે. દુર્ગતિ એ જો અશાંતિ છે તો સદ્ગતિ એ શાંતિ છે પણ પરમગતિ એ તો ક્રાંતિ છે.

પાંખ એ પંખીનું જીવન છે, પેટ એ પશુનું જીવન છે. મૂળ એ વૃક્ષનું જીવન છે તો વિવેક એ માનવીનું જીવન છે.

સદ્ નિમિત્તો - કુનિમિત્તો વચ્ચે વિવેક ન કરી શકનારો આત્મા પોતાના જીવનમાંથી દોષો ને દૂર કરવામાં કે સદ્ગુણોનો ઉઘાડ કરવામાં સફળ બની જાય એવી શક્યતા જ નથી. પોતાના મનને સંકલેશમુક્ત બનાવવામાં કે સમાધિ મુક્ત રાખવામાં ફાવી જાય એવી સંભાવના નથી. દુર્ગતિને સ્થગિત કરી દેવામાં કે સદ્ગતિ ગમન નિશ્ચિત કરી દેવામાં સફળ બની જાય એવી શક્યતા જ નથી.

શરીરમાં જે સ્થાન આંખનું છે, અધ્યાત્મ જગતમાં એ સ્થાન વિવેકનું છે. વિવેક વિનાના માણસની અધ્યાત્મ જગતમાં પ્રગતિ થઈ શકતી નથી. નાનું એવું ગલત નિમિત્ત મળતાં જ એના સદ્ગુણો

નાશ પામી જઈ શકે. નાનકડી ભૂલ થવાથી જીવનમાં દોષોનું આગમન શરૂ થઈ જાય.

બર્હિજગતમાં પણ જીવનની શરૂઆતમાં બાળકને વિવેકનું જ જ્ઞાન અપાય છે, તેમ આલ્પ્યંતર - આધ્યાત્મિક જગતમાંય સાધકને સદ્ગુરુ તરફથી પહેલું જ્ઞાન વિવેકનું જ અપાય છે. વિવેકની હાજરીમાં પતનની ગર્તામાં પડવાનું કે મર્યાદાની દીવાલ જોડવાનું નથી બનતું.

વિવેક ચક્ષુ જો બીડાઈ જાય તો વિવેકહીન આત્મા કોઈ સમ્યક સ્થળે કે સ્થિતિએ પહોંચતો તો નથી પણ એ ગલત સ્થળે ફેંકાઈ ગયા વિના પણ રહેતો નથી. જો આપણા જીવનને અપાયથી (કર્મથી) બચાવવું હોય તો વિવેક ચક્ષુના સ્વામી બનવું પડશે.

વિવેક પ્રગટ થયા પછીનું પગથિયું છે વિનયવાન બનવાનું વિવેકથી સમ્યક્ સમજણ આવે છે તો વિનયથી સદ્ગુરુ ચરણે ઝૂક્યા રહેવાની કળા પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ વૃક્ષમાં જે સ્થાન મૂળનું છે, સદ્ગુણોમાં એ સ્થાન વિનયનું છે. જો મૂળ નથી તો વૃક્ષનું અસ્તિત્વ સંભવિત નથી, તેમ વિનયજ નથી તો અનેક સદ્ગુણોનો ઉઘાડ સંભવિત નથી. વિનય ગુણથી જ નમ્રતા, સરળતા, કૃતજ્ઞતા વગેરે તમામ ગુણોના આગમનની સંભાવના છે.

સમજણને સમ્યક્ બનાવ્યા વિના જો વિવેકના સ્વામી બની શકાતું નથી, તો અહંકારને ગૌણ બનાવ્યા વિના વિનયના સ્વામી બની શકાતું નથી. પ્રલોભનને હુકરાવતા રહેવાનું સત્વ કેળવ્યા વિના જો વિવેકને અભયદાન આપી શકાતું નથી તો અહંકારને અવગણવાની હિંમત કેળવતા રહ્યા વિના વિજયને અભયદાન આપી શકાતું નથી એટલે વિનય કાયમ ટકી રહેતો નથી.

માટે દોષોનું આગમન થવા લાગે એવા અવિવેકીપણાથી અને

અવિનયપણાથી જાતને સતત બચાવતા જ રહીએ. સહજતાથી ગુણવિદ્યાના કે દોષ પ્રવેશના નિમિત્તથી આપણી જાતને આપણે દૂર રાખતા રહીએ. અને સહજતાથી ગુણોને પામવા માટે, પ્રાપ્ત ગુણોને ટકાવવા માટે આપણે વિનય ગુણને અમલી બનાવતા જ રહીએ.

વિવેક એ ઝાડુનું કામ કરે છે. આત્મા રૂપી ઘરમાં જામી પડેલા દોષોના અને કુસંસ્કારોના કચરાને એ વીણી વીણીને સાફ કરતો જશે અને વિનય એ ખુલ્લા બારણાનું કામ કરશે. આત્મ ઘરમાં બાકી રહેલા સદ્ગુણોનો આવિર્ભાવ કરવાનું કામ વિનય કરશે.

વિવેક અને વિનયની સાથે એક ત્રીજા ગુણનો સમન્વય સાધવો પડશે. એ ગુણ છે વાત્સલ્ય. આપણે આપણા હૃદયને જીવ માત્રના વાત્સલ્યભાવથી છલકતું રાખવાનું છે.

જડ ભાવોમાં બાદબાકી અને ભાગાકાર કરવાનું કામ વિવેક કરે છે તેમજ જીવ ક્ષેત્રે સરવાળો અને ગુણાકાર કરવાનું કાર્ય વાત્સલ્ય કરે છે. વિવેકની હાજરીમાં અહં પુષ્ટ કરી શકાય છે પણ અહંકારને પડકારતા રહીને જ વાત્સલ્યના સ્વામી બની શકાય છે. મન પોતાના અસ્તિત્વને માટે પડકારરૂપ બનતા એવા કોઈપણ ગુણ પર પસંદગીની મહોર - છાપ લગાવવા જલદી તૈયાર થતું જ નથી.

જો શારીરિક ક્ષમતા એ જીવનની લંબાઈ છે. બૌદ્ધિક ક્ષમતા એ જીવનની પહોળાઈ છે તો હૃદયની કોમળતા એ છે જીવનની ગહરાઈ. (ગિંડાઈ)

અન્યના દુઃખે જો તમે દુઃખી છો, તમારા પર આવી પડેલા દુઃખને તમારા કર્મના ઉદય રૂપ માનીને હસતા મુખે સહન કરવા જેટલા બહાદુર બની ગયા છો તો તમે ચોક્કસ હાર્દિક ક્ષમતાના માલિક બન્યા છો આ ક્ષમતાના સ્વામી બનીને ખુદ પ્રભુ બની જવાય છે.

હવે વિચારો મનને આકર્ષણ શેનું છે ?

૧ શારીરિક ક્ષમતાનું કે, બૌદ્ધિક ક્ષમતાનું, કે હાર્દિક ક્ષમતાનું? એ કયા લક્ષને મેળવવા માંગે છે ? ૨. જીવનની લંબાઈને, કે જીવનની પહોળાઈને કે જીવનની ગહરાઈને ? ૩. એ કોને સધ્ધર બનાવવા માંગે છે ? વર્તમાનને, સમસ્ત જીવનને કે પછી પરલોકને ?

જો આપણે હાર્દિક ક્ષમતા વિનાની શારીરિક અને બૌદ્ધિક ક્ષમતાથી અકળાઈ ઊઠીએ તો એમ કહી શકીએ કે આપણી આનંદ તરફની યાત્રા ચાલુ થઈ ગઈ છે, શાંતિથી ક્રાંતિ તરફની આપણી યાત્રા ચાલુ થઈ ગઈ છે અને જેના આધારે મૃત્યુસમયની સમાધિ અને પરલોકની સદ્ગતિ નિશ્ચિત કરી જ દીધી છે.

અલબત્ત શારીરિક ક્ષમતામાં ભોગસુખો જે સહજતાથી ભોગવી શકાય છે, બૌદ્ધિક ક્ષમતામાં સત્તા, સંપત્તિ, સફળતા, ખ્યાતિ વગેરે મેળવી અહંને પુષ્ટ કરી શકાય છે, એ બધું જ ગૌણ બનાવવાની - એ બધાનો ત્યાગ કરવાની તૈયારી અને ખુમારી હાર્દિક ક્ષમતાને આત્મસાત કરવામાં ખપાવવી પડે છે, જેને માટે મન સાથે સતત સંઘર્ષ ચાલુજ રાખવો પડે છે.

અનાદિકાળથી અવળ ચંડાઈ કરનાર મન આત્માનું અહિત જ કરી રહ્યું છે, તેની સામે પ્રભુના નામ સ્મરણ, કે સાધનાને લાવીને મૂકી દેવાથી સો ટકા વશમાં લાવી જ શકાય છે. માટે ચાલો મનને વશમાં કરવા જ્ઞાની પુરૂષોના આશ્રયમાં જઈને જીવનને શાંતિથી ક્રાંતિ તરફ લઈ જઈએ. તો જ ક્રાંતિ સર્જઈને રહેશે. ક્રાંતિ એટલે પરમગતિની સિધ્ધિ.

આ ક્રાંતિ માટે જરૂરી છે સમાધિ, ઉદાસીનતા અને અસંગતા. તો તેના વિષે પ.કૃ.દેવના જીવન અને વચનોને વિચારીએ.

૮. ઉપાધિ મધ્યે સમાધિ

પ્રારબ્ધને કારણે ઉદયમાં સાંસારિક ઉપાધિનો ભીડો લાગેલો હોય અને એવા સમયમાં આંતરિક આત્મસમાધિ રાખીને વર્તવું તે અતિ અતિ મુશ્કેલ કાર્ય છે. છતાં જે સૌંધક ઉપાધિમાં પણ આત્મસમાધિ ટકાવી રાખવા માટે પુરુષાર્થ કરે છે તે તે પ્રમાણે કરી શકે છે. તે પ્રકારની સમાધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ્ઞાની-સદ્ગુરુના શરણે જઈ તેના આશ્રયમાં રહી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાથી આ પણ શક્ય બની શકે છે અને પૂર્વે અનેક મહાન આત્માઓએ આ કાર્યની સિધ્ધિ કરેલી છે.

એવા જ એક મહાન આત્મા પરમકૃપાળુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ ઉપાધિના ચારે બાજુના ભીડા વચ્ચે રહીને, સંસારની ઝાળ ચારે બાજુથી વિંટળાઈ વળતી જણાતી હોય તેવા સમયે પણ આંતરિક સમાધિ રાખીને પોતાના ઉદયરૂપ પ્રારબ્ધને સમભાવે-સમાધિભાવે વેદવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરેલી તે તેમના શબ્દો દ્વારા જ આપણને જાણવામાં આવે છે.

એક બાજુ સાંસારિક ઉપાધિ વળગેલી હોય અને બીજી બાજુ એ સાંસારિક પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે આંતરિક તીવ્ર જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય ઝળહળતો હોય તે વખતે બાહ્ય ઉપાધિ વેદવી અસહ્ય તો બને જ પણ જે પુરુષ આવી તૈયારી કરી શકે તે પુરુષ આમ વર્તી શકે છે. તેમ પરમકૃપાળુદેવનું આધ્યાત્મિક જીવન આપણને પ્રત્યક્ષપણે જણાવે છે તો તેમના જે ઉદ્દગારો છે તેને વાંચીએ અને વિચારીને તે પ્રકારે ઉપાધિ વખતે પણ આપણે સમાધિભાવને ટકાવી રાખીએ અને સંસાર પરિભ્રમણના અંત તરફ આગળ વધી શકીએ.

અત્ર ભાવ સમાધિ છે... દ્રવ્ય સમાધિ આવવાને માટે પૂર્વકર્મ નિવૃત્ત થવા દેવા યોગ્ય છે. (૩૪૨) અંત્ર સમાધિ છે તે કેટલેક અંશે છે અને જે છે તે ભાવસમાધિ છે (૩૪૨). અમને તો ગમે

તેમ હો તોપણ સમાધિ જ રાખ્યા કરવાની દૃઢતા રહે છે. (૩૪૧)

આત્મા જ્ઞાન પામ્યો એ તો નિઃસંશય છે; છેવટની નિર્વિકલ્પ સમાધિ આપણને પામવી બાકી છે, જે સુલભ છે. તે પામવાનો હેતુ પણ એ જ છે કે કોઈપણ પ્રકારે અમૃતસાગરનું અવલોકન કરતાં અલ્પ પણ માયાનું આવરણ બાધ કરે નહીં; અવલોકન સુખનું અલ્પપણ વિસ્મરણ થાય નહીં; તુંહિ તુંહિ વિના બીજી રટના રહે નહીં; માયિક એક પણ ભયનો, મોહનો, સંકલ્પનો કે વિકલ્પનો અંશ રહે નહીં. આવી દશા પામવાથી પરમાર્થ માટે કરેલો પ્રયત્ન સફળ થાય છે. (૧૭૦)

અત્ર ઘણું કરીને આત્મદશાએ સહજ સમાધિ વર્તે છે. બાહ્ય ઉપાધિનો જોગ વિશેષપણે ઉદય પ્રાપ્ત થવાથી તે પ્રકારે વર્તવામાં પણ સ્વસ્થ રહેવું પડે છે. જાણીએ છીએ કે ઘણા કાળે જે પરિણામ પ્રાપ્ત થવાનું છે તે તેથી થોડા કાળે પ્રાપ્ત થવા માટે તે ઉપાધિજોગ વિશેષપણે વર્તે છે. (૩૪૭)

અત્રે આત્મભાવે સમાધિ છે; ઉદયભાવ પ્રત્યે ઉપાધિ વર્તે છે. (૩૮૩)

શ્રી જિન આત્મપરિણામની સ્વસ્થતાને સમાધિ અને આત્મપરિણામની અસ્વસ્થતાને અસમાધિ કહે છે તે અનુભવ જ્ઞાને જોતાં પરમ સત્ય છે. (૫૫૧, ૫૬૮). જેટલું આત્મજ્ઞાન થાય તેટલી આત્મસમાધિ પ્રગટે. (૫૬૯)

જેમ જેમ ઉપાધિનો ત્યાગ થાય તેમ તેમ સમાધિસુખ પ્રગટે છે. જેમ જેમ ઉપાધિનું ગ્રહણ થાય તેમ તેમ સમાધિસુખ હાનિ પામે છે... અનિત્ય પદાર્થ પ્રત્યે મોહબુધ્ધિ હોવાને લીધે આત્માનું અસ્તિત્વ, નિત્યત્વ અને અવ્યાબાધ સમાધિસુખ ભાનમાં આવતું નથી. (૫૭૦)

જ્ઞાનનું અત્યંત શુદ્ધ થવું તેને 'કેવળજ્ઞાન' જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યું છે, અને તે જ્ઞાનમાં મુખ્ય તો આત્મસ્થિતિ અને આત્મસમાધિ કહ્યા છે. (૬૭૯)

નિદ્રાદિ પ્રકૃતિ, ક્રોધાદિ અનાદિ વૈરી, તે પ્રત્યે ક્ષત્રિયભાવે વર્તવું, તેને અપમાન દેવું, છતાં તે ન માને તો તેને કૂર થઈ ઉપશમાવવી, તે છતાં ન માને તો ખ્યાલમાં રાખી વખત આવે તેને મારી નાખવી (ક્ષય કરવી). આમ ક્ષત્રિય સ્વભાવે વર્તવું, જેથી વૈરીનો પરાભવ થઈ સમાધિસુખ થાય. (ઉ.નો. ૩૬)

સમાધિ કરવા સારૂ સદાયરણ સેવવાનાં છે. (ઉ.છા.૭)

શરીર ઠીક રહે તે પણ એક જાતની સમાધિ. મન ઠીક રહે તે પણ એક જાતની સમાધિ. સહજ સમાધિ એટલે બાહ્ય કારણો વગરની સમાધિ. તેનાથી પ્રમાદાદિ નાશ થાય. જેને આ સમાધિ વર્તે છે, તેને પુત્ર મરણાદિથી પણ અસમાધિ થાય નહીં, તેમ તેને કોઈ લાખ રૂપિયા આપે તો આનંદ થાય નહીં, કે કોઈ પડાવી લે તો ખેદ થાય નહીં. જેને શાતા અશાતા બન્ને સમાન છે તેને સહજ સમાધિ કહી... સમક્તિદષ્ટિને અંશે સહજ પ્રતીતિ પ્રમાણે સદાય સમાધિ છે... સમક્તિદષ્ટિજીવને સહજ સમાધિ છે. સત્તામાં કર્મ રહ્યા હોય, પણ પોતાને સહજ સમાધિ છે. બહારનાં કારણોથી તેને સમાધિ નથી. આત્મામાંથી મોહ ગયો તે સમાધિ છે. સમક્તિ આવ્યા વગર કોઈને સહજ સમાધિ થાય નહીં. સમક્તિ થવાથી રહેજે સમાધિ થાય. જેની ગ્રંથિ છેદાઈ તેને સહજ સમાધિ થાય. (ઉ.છા.૧૧)

(માટે) ભગવાન જિને ઉપદેશેલો આત્માનો સમાધિમાર્ગ શ્રી ગુરુના અનુબ્રહ્મથી જાણી, પરમ પ્રયત્નથી ઉપાસના કરો. (હા.નો. ૨/૨૦)

માયામય અગ્નિથી ચૌદે રાજલોક પ્રજવલિત છે. તે માયામાં જીવની બુદ્ધિ રાચી રહી છે, અને તેથી જીવ પણ તે ત્રિવિધતાપ-અગ્નિથી બળ્યા કરે છે; તથાપિ જીવને ચારે બાજુથી અપૂર્ણ પુણ્યને લીધે તેની પ્રાપ્તિ હોવી દુર્લભ થઈ પડી છે. પણ એજ વસ્તુની ચિંતના રાખવી. 'સત્'ને વિષે પ્રીતિ 'સત્'રૂપ સંતને વિષે પરમભક્તિ તેના

માર્ગની જિજ્ઞાસા... વૈરાગી સરળ ચિત્તવાળાં મનુષ્યનો સંગ અને પોતાના ચિત્ત શુદ્ધિ એ સારા કારણો છે. એ જ મેળવવા રટણ રાખવું કલ્યાણકારક છે. (જે સમાધિને પ્રાપ્ત કરાવે છે.) (૨૩૮)

સર્વાત્માના અનુબ્રહ્મી અત્ર સમાધિ છે. બાહ્ય ઉપાધિયોગ વર્તે છે (૨૪૩) અત્ર સમાધિ છે.... અસંગવૃત્તિ હોવાથી અણુમાત્ર ઉપાધિ સહન થઈ શકે તેવી દશા નથી, તોય સહન કરીએ છીએ... જ્ઞાનીથી થયેલો નિશ્ચય જાણીને પ્રવર્તવામાં કલ્યાણ છે. (૩૦૮)

ચો તરફ ઉપાધિની જવાલા પ્રજવલતી હોય તે પ્રસંગમાં સમાધિ રહેવી એ પરમ દુષ્કર છે અને એ વાત તો પરમજ્ઞાની વિના થવી વિકટ છે. અમને પણ આશ્ચર્ય થઈ આવે છે, તથાપિ એમ પ્રાયે વર્ત્યા જ કરે છે,આત્મભાવ પથાર્ય જેને સમજાય છે, નિશ્ચય રહે છે, તેને એ સમાધિ પ્રાપ્ત હોય છે. (૩૨૪)

ન ગમતું એવું ક્ષણવાર કરવાને કોઈ ઈચ્છતું નથી, તથાપિ તે કરવું પડે છે એ એમ સૂચવે છે કે પૂર્વકર્મનું નિબંધન અવશ્ય છે. અવિકલ્પ સમાધિનું ધ્યાન ક્ષણવાર પણ મટતું નથી. તથાપિ અનેક વર્ષો થયાં વિકલ્પરૂપ ઉપાધિને આરાધ્યા જઈએ છીએ. જ્યાં સુધી સંસાર છે ત્યાં સુધી કોઈ જાતની ઉપાધિ હોવી તો સંભવે છે; તથાપિ અવિકલ્પ સમાધિમાં સ્થિત એવા જ્ઞાનીને તો તે ઉપાધિ પણ અબાધ છે, અર્થાત્ સમાધિ જ છે..... સાંસારિક ઉપાધિ અમને પણ ઓછી નથી. તથાપિ તેમાં સ્વપણું રહ્યું નહીં હોવાથી તેથી ગભરાટ ઉત્પન્ન થતો નથી. તે ઉપાધિના ઉદયકાળને લીધે હાલ તો સમાધિ ગૌણભાવે વર્તે છે; અને તે માટેનો શોચ રહ્યા કરે છે.... એ (સંસારી વસ્તુઓ) કોઈની આત્મભાવે અમને કંઈ ઈચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી... એ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ બન્ને સમાન થયાં જાણી ઘણા પ્રકારે અવિકલ્પ સમાધિને જ અનુભવીએ છીએ.... કોઈ પ્રકારનો લોક પરિચય રુચિકર થતો નથી, સત્સંગમાં સુરતી પ્રવહ્યા કરે છે અને

અવ્યવસ્થિત દશાએ યોગમાં રહીએ છીએ. એક અવિકલ્પ સમાધિ સીવાય બીજું ખરી રીતે સ્મરણ રહેતું નથી. (૩૨૯)

ભાવ સમાધિ છે, બાહ્ય ઉપાધિ છે; જે ભાવને ગૌણ કરી શકે તેવી સ્થિતિની છે ; તથાપિ સમાધિ વર્તે છે. (૩૬૧) ખરું આત્માત્માન થાય છે તેને, હું અન્ય ભાવનો અકર્તા છું. એવો બોધ ઉત્પન્ન થઈ, અહં પ્રત્યથી બુદ્ધિ, તે વિલય પામે છે. એવું જે આત્માત્માન તે વારંવાર ઉજ્જવળપણે વર્ત્યા કરે છે, તથાપિ જેમ ઈચ્છીએ છીએ તેમ તો નહીં. અત્ર સમાધિ છે... આત્મતા હોવાથી સમાધિ છે. (૩૬૨) અખંડ આત્મધ્યાન રહ્યા કરે છે, એવી જે દશા તેને વિષે વિકટ ઉપાધિજોગનો ઉદય એ આશ્ચર્યકારક છે. (૩૬૬)

અમારે વિષે વર્તતો પરમ વૈરાગ્ય વ્યવહારને વિષે ક્યારેય મન મળવા દેતો નથી, અને વ્યવહારનો પ્રતિબંધ તો આખો દિવસ રાખવો પડે છે. હાલ તો એમ ઉદય સ્થિતિમાં વર્તે છે. તેથી સંભવ થાય છે કે તે પણ સુખનો હેતુ છે. (૩૬૮) ભાવ સમાધિ વર્તે છે. (૩૭૧)

તે પુરુષ નમન કરવા યોગ્ય છે, કીર્તન કરવા યોગ્ય છે, પરમ પ્રેમે ગુણગ્રામ કરવા યોગ્ય છે. ફરી ફરી વિશિષ્ટ આત્મ પરિણામે ધ્યાવન કરવા યોગ્ય છે. કે જે પુરુષને દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી કોઈપણ પ્રકારનું પ્રતિબંધપણું વર્તતું નથી. (એ સમાધિસ્વરૂપ આત્માની સ્થિતિ છે.) ચિત્તને વિષે જેવું આ ઉપાધિયોગ આરાધીએ છીએ ત્યારથી મુક્તપણું વર્તે છે, તેવું મુક્તપણું અનુપાધિ પ્રસંગમાં પણ વર્તતું નહોતું; એવી નિશ્ચળદસા માગસર સુદ દ થી એકધારાએ વર્તી આવી છે. મુંબઈ તો ઉપાધિસ્થાને છે, તેમાં આપ વગેરેનો સમાગમ થાય તો પણ ઉપાધિ આડે યથાયોગ્ય સમાધિ ન હોય. (૪૦૦)

અત્ર પ્રવૃત્તિ ઉદયે સમાધિ છે. (૪૩૦) જ્ઞાની પુરુષોની પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ જેવી હોતી નથી. ઊના પાણીને વિષે જેમ અગ્નિપણાનો મુખ્ય

ગુણ કહી શકાતો નથી, તેમ જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ છે; તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ નિવૃત્તિને કોઈ પ્રકારે પણ ઈચ્છે છે. પૂર્વે આરાધન કરેલાં એવા નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રો, વન, ઉપવન, જોગ, સમાધિ અને સત્સંગાદિ જ્ઞાનીપુરુષને પ્રવૃત્તિમાં બેઠાં વારંવાર સાંભરી આવે છે. તથાપિ ઉદય પ્રાપ્ત પ્રારબ્ધને જ્ઞાની અનુસરે છે. સત્સંગની રુચિ રહે છે, તેનો લક્ષ રહે છે, પણ તે વખત અત્ર વખત નિયમિત નથી. (૪૪૯)

અમારું મન ઘણું ઉદાસ રહે છે અને પ્રતિબંધ એવા પ્રકારનો રહે છે, કે તે ઉદાસપણું સાવ ગુપ્ત જેવું કરી ન ખમી શકાય એવા વેપારાદિ પ્રસંગમાં ઉપાધિ જોગ વેદવા પડે છે; જોકે વાસ્તવ્યપણે તો સમાધિ પ્રત્યંથી આત્મા છે. (૪૬૩)

...આજ દિવસ પર્યંતમાં ઘણા પ્રકારનો ઉપાધિયોગ વેદવાનું બન્યું છે અને જો ભગવતકૃપા ન હોય તો આ કાળને વિષે તેવા ઉપાધિજોગમાં માથું ધડ ઉપર રહેવું કઠણ થાય, એમ થતાં ઘણીવાર જોયું છે....આત્મસ્વરૂપ સંબંધી બોધનો જો કે નાશ ન થાય, તથાપિ આત્મસ્વરૂપના બોધના વિશેષ પરિણામ પ્રત્યે એક પ્રકારનું આવરણ થવારૂપ ઉપાધિજોગ થાય છે... તથાપિ ઉપાર્જિત કર્મની સ્થિતિને સમપરિણામે, અદીનપણે, અવ્યાકુળપણે વેદવી એ જ જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ છે અને તે જ ભજવો છે, એમ સ્મૃતિ થઈ સ્થિરતા રહેતી આવી છે. એટલે આકુળાદિ ભાવની થતી વિશેષ મુંઝવણ સમાપ્ત થતી હતી. (૪૬૫)

ઘણું કરી આત્મસમાધિની સ્થિતિ રહે છે... પ્રારબ્ધની નિવૃત્તિ થતાં સુધી તો વ્યવહારનો પ્રતિબંધ રહેવો ઘટે છે, માટે સમચિત્ત થઈ સ્થિતિ રહે છે.(૫૦૦) 'પરપરિણતિનાં કાર્ય કરવાનો પ્રસંગ રહે એ સ્વપરિણતિમાં સ્થિતિ રાખ્યા કરવી તે ચૌદમાં જિનની સેવા શ્રી આનંદધનજીએ કહી છે તેથી પણ વિશેષ દોહ્યું કહ્યું છે.

ધાર તરવારની સોહલી દોહલી, ચૌદમા જિન તણી ચરણસેવા;
ધાર પર નાયતા દેખ બાજીગરા, સેવના ધાર પર રહે ન દેવા (૪૪૨)

સૌ કરતાં વિચારવા યોગ્ય વાત તો હાલ એ કે, ઉપાધિ કરવામાં આવે, અને કેવળ અસંગદશા રહે એમ બનવું કઠણ છે; અને ઉપાધિ કરતાં આત્મપરિણામ ચંચળ ન થાય એમ બનવું અસંભવિત જેવું છે. ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનીને બાધ કરતાં આપણે સૌએ તો આત્મામાં જેટલું અસંપૂર્ણ-અસમાધિપણું વર્તે છે તે, અથવા વર્તી શકે તેવું હોય તે, ઉચ્છેદ કરવું, એ વાત લક્ષમાં વધારે લેવા યોગ્ય છે.

૯. ઉદાસીનતા

“સુખકી સહેલી હે, અકેલી ઉદાસીનતા
અધ્યાત્મની જનની તે ઉદાસીનતા”. (૭૭ અને ૧૫૩)

જહાં રાગ અને વળી દ્વેષ, તહાં સર્વદા માનો કલેશ;
ઉદાસીનતાનો જ્યાં વાસ, સકળ દુઃખનો છે ત્યાં નાશ. (૧૦૭)

જીવ સ્વસૃષ્ટિમાંથી ઉદાસીન થવા યોગ્ય છે. (૧૬૦/૭) નિરંતર ઉદાસીનતાનો ક્રમ સેવવો. (૧૭૨)

સમજવા વિષેની જે વાતો છે એ વાતો જ્યાં સુધી જીવના સમજવામા આવતી નથી, ત્યાં સુધી યથાર્થ ઉદાસીન પરિણતિ પણ થવી કઠણ પડે છે. ઉદાસ પરિણામ આત્માને ભજ્યા કરે છે. (૩૩૫)

આરંભ, પરિગ્રહ, અસત્સંગ આદિ કલ્યાણને પ્રતિબંધ કરનારા કારણોમાં જેમ બને તેમ ઓછો પરિચય થાય તથા તેમાં ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થાય તે વિચાર... મુખ્યપણે રાખવા યોગ્ય છે. (૪૪૦)

ઉદાસીનતા એટલે જગતનો ભાવ અંતરમાં ન સ્પર્શી શકે તેવી ઊંચી સ્થિતિ આત્માની બનાવી બિરાજવું. આ ઉદાસીનપણું તો આત્માના પરમાનંદમાં લીનપણું છે.

૧. ઉદાસીનતા એટલે પરમાર્થદૃષ્ટિએ ઉદાસીન પણું.
૨. ઉદાસીનતા એટલે સંસારભાવો પર સમતાભાવ-સમપણું

૩. ઉદાસીનતા એટલે લેવાદેવાના પરિણામથી રહિત ઉપેક્ષાભાવ.

૪. ઉદાસીનતા એટલે સંસારભાવોને સાક્ષીભાવ-દૃષ્ટાભાવે અવલોકવા.

આમ આ ચાર પ્રકારે આપણે ઉદાસીનતાને સિધ્ધ કરવા પુરુષાર્થ કરવાનો છે. તે ઉદાસીનતા એટલે શું ? તેના વિષે તથા પોતાનામાં પરિણામેલ ઉદાસીનતાને વિચારવા અર્થે પરમકૃપાળુદેવના પોતાના અનુભવરૂપ વચનોનો વિચાર કરવાથી અને તે પ્રમાણે આચરણમાં મૂકવાથી આપણે પણ તેવી ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત કરવા માટે સફળ થઈ શકીએ તેમ છીએ.

જેને આ પ્રકારની ઉદાસીનતા સિધ્ધ થાય છે તે પણ પરમકૃપાળુદેવની જેમ સંસારના પ્રારબ્ધનું વેદન કરતાં કરતાં ઉદાસીનતાને ચારેય પ્રકારે સિધ્ધ કરી શકે તેમ છે. તેઓશ્રીના વચનોનો વિચાર કરવાથી અને તે પ્રમાણે આપણી આંતરિક પરિણતિ બનાવવાથી આપણે પણ પરમાર્થ ઉદાસીનતાને પ્રાપ્ત કરી શકીએ. તો ગુરુ પસાયે આપણે સૌંએ એ પ્રયત્ન કરીને પરમાર્થ ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત કરવા માટે પુરુષાર્થી બનવાનું છે. જો તેમ કરવા પુરુષાર્થી નહીં બનીએ તો સમય ચાલ્યા ગયા પછી પસ્તાવો થશે પણ તે પસ્તાવો ત્યારે ઉપયોગી નહીં થઈ શકે માટે અત્યારથી જ એ પુરુષાર્થ ચાલુ કરી દેવાથી જ્યારે એવો સમય આવે ત્યારે આપણે પરમાર્થ ઉદાસીનતામાં રહી આત્માને શ્રેયના રસ્તે ચડાવી શકીશું. તો ચાલો પરમકૃપાળુદેવના વચનોનો વિચાર કરીએ અને તેમના જેવા બનવા, ભાગ્યશાળી બનવા કૃતકૃત્ય બનવા ચુરુષાર્થ કરીએ.

આનંદધન આત્માનું આત્માના પરમાનંદમાં નિમગ્નપણું એ જ પરમાર્થ ઉદાસીનતા છે. પરકૃપાળુદેવની પરમાર્થ ઉદાસીનતા કેવી હતી તેનો વિચાર કરીને આપણે પણ તેવી ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત કરવા પુરુષાર્થી બનીએ. તેઓ કહે છે કે :-

ઉદયકાળ પ્રમાણે વર્તીએ છીએ. ક્વચિત મનોયોગને લીધે ઈચ્છા

ઉત્પન્ન હો તો ભિન્ન વાત, પણ અમને તો એમ લાગે છે કે આ જગત પ્રત્યે અમારો પરમ ઉદાસીનભાવ વર્તે છે; તે સાવ સોનાનું થાય તો પણ અમને તૃણવત્ત છે; અને પરમાત્માની વિભૂતિરૂપે અમારું ભક્તિધામ છે. (૨૧૪)

ઉદાસીનતા ઓછી થવા આપે બે ત્રણ દિવસ અત્ર દર્શન દેવાની કૃપા બતાવી પણ તે ઉદાસીનતા બે ત્રણ દિવસના દર્શનલાભે ટળે એમ નથી. પરમાર્થ ઉદાસીનતા છે. ઈશ્વર નિરંતરનો દર્શનલાભ આપે એમ કરો તો પધારવું-નહીં તો નહીં (૨૧૯)

જોકે ઉપાધિ સંયુક્ત કાળ ઘણો જાય છે, ઈશ્વરેચ્છા પ્રમાણે વર્તવું શ્રેયસ્કર અને યોગ્ય છે, એટલે જેમ ચાલે છે તેમ ઉપાધિ હો તો ભલે, ન હો તો ભલે, જે હોય તે સમાન જ છે (૨૩૯)

ઉપાધિ એવી છે કે આ કામ થતું નથી. પરમેશ્વરને નહીં પાલવતું હોય ત્યાં શું કરવું (૨૫૮) હાલ ચિત્ત પરમ ઉદાસીનતામાં વર્તે છે. (૨૭૬)

ચિત્ત ઉદાસ રહે છે; કંઈ ગમતું નથી; અને જે કંઈ ગમતું નથી તે જ બધું નજરે પડે છે; તે જ સંભળાય છે. ત્યાં હવે શું કરવું? (૨૭૭)

ચિત્ત ઘણું કરી વનમાં રહે છે, આત્મા પ્રાયે મુક્તસ્વરૂપ લાગે છે. વીતરાગપણું વિશેષ છે. વેઠની પેઠે પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ....દશા કોઈને જણાવી શકતા નથી. જણાવીએ તેવો સત્સંગ નથી; મનને જેમ ધારીએ તેમ વાળી શકીએ છીએ, એટલે પ્રવૃત્તિમાં રહી શક્યા છીએ. કોઈ પ્રકારથી રાગપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થતી નહીં હોય એવી દશા છે, એમ રહે છે. લોકપરિચય ગમતો નથી, જગતમાં સાતું નથી (૩૧૭)

અત્યંત ઉદાસ (ઉદાસીન) પરિણામે રહેલુ એવું જે ચૈતન્ય, તેને જ્ઞાની પ્રવૃત્તિમાં છતાં તેવું જ રાખે છે; તો પણ કહીએ છીએ-માયા દુસ્તર છે; દુરંત છે; ક્ષણવાર પણ, સમય એક પણ, એને આત્માને વિષે સ્થાપન કરવા યોગ્ય નથી. એવી તીવ્રદશા આવ્યે

અત્યંત ઉદાસ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે; અને તેવા ઉદાસ પરિણામની જે પ્રવૃત્તિના- (ગૃહસ્થપણા સહિતની)- તે અબંધ પરિણામી કહેવા યોગ્ય છે. જે બોધસ્વરૂપે સ્થિત છે તે એમ કઠિનતાથી વર્તી શકે છે, કારણકે તેની વિકટતા પરમ છે. (૩૨૧)

ઘણા ઘણા જ્ઞાની પુરષો થઈ ગયા છે, તેમાં અમારા જેવો ઉપાધિ પ્રસંગ અને ચિત્ત સ્થિતિ ઉદાસીન, અતિ ઉદાસીન, તેવા ઘણું કરીને પ્રમાણમાં થોડા થયા છે. ઉપાધિ પ્રસંગને લીધે આત્મા સંબંધી જે વિચાર તે અખંડપણે થઈ શકતો નથી, અથવા ગૌણપણે થયા કરે છે, તેમ થવાથી ઘણો કાળ પ્રપંચ વિષે રહેવું પડે છે; અને તેમાં તો અત્યંત ઉદાસ પરિણામ થઈ ગયેલ હોવાથી ક્ષણવાર પણ ચિત્ત ટકી શકતું નથી, જેથી જ્ઞાનીઓ સર્વસંગ પરિત્યાગ કરી અપ્રતિબંધપણે વિચરે છે. અત્યંત પરિણામમાં ઉદાસીનતા પરિણમ્યા કરે છે. (૩૩૮)

લેવેકોં ન રહી ઠોર, ત્યાગી વેકોં નાહીં ઓર,
બાકી કહા ઉબર્યોજુ, કારજ નવીનો હૈ !

સ્વરૂપનું ભાન થવાથી પૂર્ણકામપણું પ્રાપ્ત થયું, એટલે હવે બીજું કોઈ ક્ષેત્ર કંઈપણ લેવાને માટે રહ્યું નથી. સ્વરૂપનો તો કોઈ કાળે ત્યાગ કરવાને મૂર્ખ પણ ઈચ્છે નહીં, અને જ્યાં કેવળ સ્વરૂપસ્થિતિ છે ત્યાં પછી બીજું કંઈ રહ્યું નહીં, હવે જ્યારે લેવું, દેવું એ બન્ને નિવૃત્ત થઈ ગયું, ત્યારે બીજું કોઈ નવિન કાર્ય કરવાને માટે શું ઊગર્યું ? અર્થાત્ જેમ થવું જોઈએ તેમ થયું ત્યાં પછી બીજી લેવાદેવાની જંજાળ ક્યાંથી હોય ? એટલે કહે છે કે, અહીં પૂર્ણકામતા પ્રાપ્ત થઈ. (૩૨૮)

અમને તો ગમે તેમ હો તોપણ સમાધિ જ રાખ્યા કરવાની દૃઢતા રહે છે. પોતાને જે કાંઈ આપત્તિ, વિટંબના, મુંઝવણ કે એવું કાંઈ આવી પડે તેને માટે કોઈ પ્રત્યે દોષનું આરોપણ કરવાની ઈચ્છા થતી નથી. પરમાર્થદૃષ્ટિએ જોતાં તે જીવનો દોષ છે.....આ પારમાર્થિક દોષનો ખ્યાલ આવવો બહુ દુષ્કર છે. (૩૪૧)

આત્મસુખે કરી પરિતૃપ્તપણું વર્તે છે,....જ્ઞાની અનિત્ય જીવનમાં નિત્યપણું પ્રાપ્ત કરે છે,....તેને મૃત્યુને માટે નિર્ભયપણું વર્તે છે. જેને એમ હોય તેને પછી અનિત્યપણા વિષે રહ્યા છે, એમ કહીએ નહીં, તો તે વાત સત્ય છે. ખરું આત્મભાન થાય છે તેને, હું અન્ય ભાવનો અર્ક્તા છું એવો બોધ ઉત્પન્ન થઈ અહંપ્રત્યયી બુધ્ધિ, તે વિલય પામે છે. (આ ઉદાસીનતા છે.) ૩૬૨

મનમાં વારંવાર વિચારથી નિશ્ચય થઈ રહ્યો છે કે કોઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગ ફરી અન્યભાવમાં પોતાપણું થતું નથી અને અખંડ આત્મધ્યાન રહ્યા કરે છે, એવી જે દશા તેને વિષે વિકટ ઉપાધિ જોગનો ઉદય એ આશ્ચર્યકારક છે; હાલમાં તો થોડી ક્ષણની નિવૃત્તિ માંડ રહે છે; અને પ્રવૃત્તિ કરી શકે એવી યોગ્યતાવાળું તો ચિત્ત નથી, અને હાલ તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી એ કર્તવ્ય છે, તો ઉદાસપણે તેમ કરીએ છીએ; મન ક્યાંય બાઝતું નથી અને કાંઈ ગમતું નથી;....નિરૂપમ એવું જે આત્મધ્યાન તીર્થકરાદિકે કર્યું છે, તે પરમ આશ્ચર્યકારક છે. તે કાળ પણ આશ્ચર્યકારક હતો વધારે શું કહેવું ? “વનની મારી કોયલ”ની કહેવત પ્રમાણે આ કાળમાં અને આ પ્રવૃત્તિમાં અમે છીએ. (૩૬૬) (આ ઉદાસીનતા છે.)

આત્માકાર સ્થિતિ થઈ જવાથી ચિત્ત ઘણું કરીને એક અંશ પણ ઉપાધિ જોગ વેદવાને યોગ્ય નથી તથાપિ તે તો જે પ્રકારે વેદવું પ્રાપ્ત થયા તે જ પ્રકારે વેદવું છે, એટલે તેમાં તો સમાધિ છે..... ઉદાસીન શબ્દનો અર્થ સમપણું છે. (૩૯૮)

હાલ તો તે પ્રારબ્ધ સ્વાભાવિક ઉદય પ્રમાણે વેદન કર્યા સિવાય અન્ય ઈચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી. તથાપિ તે ઉદયમાં બીજા કોઈને સુખ દુઃખ, રાગ-દ્વેષ, લાભ અલાભના કારણરૂપે બીજાને ભાસીએ છીએ. તે ભાસવાને વિષે લોક પ્રસંગની વિચિત્ર બ્રાંતિ જોઈ ખેદ થાય છે. જે સંસારને વિષે સાક્ષી કર્તા તરીકે મનાય છે, તે સંસારમાં

તે સાક્ષીએ સાક્ષીરૂપે રહેવું અને કર્તા તરીકે ભાસ્યમાન થવું તે બે ધારી તરવાર ઉપર ચાલવા બરાબર છે.

.....અમને તો અત્યંત વિકટપણાના પ્રસંગનો ઉદય છે. એમાં પણ ઉદાસીનપણું એજ સનાતન ધર્મ (આચરણ)જ્ઞાનીનું છે (૪૦૮)

સર્વ પ્રકારના કર્તવ્યને વિષે ઉદાસીન એવા અમારાથી કંઈ થઈ શકતું હોય તો તે એક જ થઈ શકે છે કે પૂર્વોપાર્જિતનું સમતાપણે વેદન કરવું; અને જે કંઈ કરાય છે તે તેના આધારે કરાય છે, એમ વર્તે છે. (૪૧૪)

અત્ર સમાધિ પરિણામ છે. તથાપિ ઉપાધિનો પ્રસંગ વિશેષ રહે છે. અને તેમ કરવામાં ઉદાસીનતા છતાં ઉદયયોગ હોવાથી નિષ્કલેશ પરિણામે પ્રવૃત્તિ કરવી ઘટે છે. (૪૨૮)

પ્રાયે સર્વકામના પ્રત્યે ઉદાસીનપણું છે, એવા અમને પણ આ સર્વ વ્યવહાર અને કાળ આદિ ગણકાં ખાતાં ખાતાં સંસાર સમુદ્ર માંડ તરવા દે છે. તથાપિ સમયે સમયે તે પરિશ્રમનો અત્યંત (પરસેવો)ઉત્પન્ન થયા કરે છે; અને એ જ દુઃખ લાગ્યા કરે છે. (૪૫૩)

શ્રી જિન આત્મ પરિણામની સ્વસ્થતાને સમાધિ અને આત્મપરિણામની અસ્વસ્થતાને અસમાધિ કહે છે; તે અનુભવ જ્ઞાને જોતાં પરમ સત્ય છે. અસ્વસ્થ કાર્યની પ્રવૃત્તિ કરવી અને આત્મપરિણામ સ્વસ્થ રાખવાં એવી વિષમપ્રવૃત્તિ શ્રી તીર્થંકર જેવા જ્ઞાનીથી બનવી કઠણ કહી છે, તો પછી બીજા જીવને વિષે તે વાત સંભવિત કરવી કઠણ હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી. (૫૫૧)

૧૦. અસંગતા-અસંગપણું

સર્વ તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીઓએ અસંગપણું જ સર્વોત્કૃષ્ટ કહ્યું છે, કે જેના અંગે સર્વ આત્મસાધન રહ્યાં છે. તો આ અસંગતા એટલે શું ? સંગનો અભાવ તે અસંગતા. જે સંસારમાં રખડાવે તેને સર્વસંગ કહ્યો છે. તેનાથી અલગ થઈ, નિર્લેપ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી તે અસંગતા.

૧. અસંગતા એટલે સ્પર્શ, સંપર્ક રહિત થવું. ૨. અસંગતા એટલે સંગતિ, સોબત, બહિર્ભાવરૂપ પુરુષોના સંગ-સંસર્ગ રહિત થવું તે. ૩. અસંગતા એટલે દ્રવ્યથી અને ભાવથી-બાહ્યથી અને આભ્યંતરથી પરિગ્રહના ભાવોથી પર થવું તે. ૪. અસંગતા એટલે આસક્તિભાવને-સ્નેહભાવને તિલાંજલિ આપવી તે.

પ્રારબ્ધ ઉદયાધીનપણે બાહ્યથી વર્તવું અને અંતરથી નિર્ગ્મથ શ્રેણી રાખવી એ અશક્ય જેવી વાત છે છતાં તેનો પુરુષાર્થ કરવાથી તેમ રહી શકાય છે. અસંગતા પ્રાપ્ત કરવાથી જ વીતરાગદ્વંશ પ્રગટ કરવાનું સહેલું બની જાય છે. એટલે અસંગતા એ આપણા આત્મજીવનના પ્રાણ સમાન રહેવી જોઈએ.

અસંગતાને પ્રાપ્ત કરવા માટે નિરંતર સત્સંગને ઈચ્છવો જરૂરી છે. તે સત્સંગમાં સાંભળેલા ભાવો પ્રમાણે આપણું આચરણ કરવાથી આપણે અસંગતા તરફ આગળ વધી શકીએ છીએ. આપણે સૌ સાધના કરી રહ્યા છીએ. તે સાધનાનો મુખ્ય ધ્યેય તો પરભાવથી અસંગ થવું તે જ રહેલો છે. માટે પરકૃપાળુદેવના જીવનનો-આધ્યાત્મિક જીવનનો વિચાર કરી તેમના જેમ વર્તી નિસંગ-અસંગ બનવા પુરુષાર્થી બનવું એજ આ મનુષ્ય જન્મને સાર્થક કરવાનો ઉપાય છે. તો પરમકૃપાળુદેવના જીવનમાં કેવી અસંગતા છે તેનો વિચાર કરીએ.

અત્ર પરમ આનંદ છે. અસંગવૃત્તિ હોવાથી સમુદાયમાં રહેવું વિકટ છે. જેનો કોઈપણ પ્રકારે યથાર્થ આનંદ કહી શકાતો નથી; એવું જે સત્સ્વરૂપ તે જેના હૃદયમાં પ્રકાશ્યું છે એવા મહાભાગ્ય જ્ઞાનીઓની અને આપની (સોભાગભાઈની) અમારા ઉપર કૃપા વર્તો. અમે તો તમારી ચરણરજ છીએ; અને ત્રણે કાળ એજ પ્રેમની નિરંજનદેવ પ્રત્યે યાચના છે.... સાક્ષાત્ અનુભવપ્રાપ્તિ છે; અને એને લીધે આજની પરમ અદ્ભૂતદશા છે. એવી દશાથી જીવ ઉન્મત પણ થઈ જાય...એવા લક્ષણના ધારક છે; માટે અમે

અસંગતાને ઈચ્છીએ છીએ અને તમારો સહવાસ તે પણ અસંગતા જ છે, એથી પણ વિશેષ અમને પ્રિય છે. (૨૦૧)

જ્ઞાનીને સર્વત્ર મોક્ષ છે; આ વાત જો કે યથાર્થ છે; તોપણ જ્યાં માયાપૂર્વક પરમાત્માનું દર્શન છે એવું જગત વિચારી પગ મૂકવા જેવું તેને પણ કંઈ લાગે છે; માટે અમે અસંગતાને ઈચ્છીએ છીએ કાં તમારા સંગને ઈચ્છીએ છીએ, એ યોગ્યજ છે. (૨૦૫)

ઉપાધિના કારણથી તન્મય ભક્તિ રહેતી નથી, અને એકતાર સ્નેહ ઊભરાતો નથી. આથી ખેદ રહ્યા કરે છે અને વારંવાર વનવાસની ઈચ્છા થયા કરે છે. જો કે વૈરાગ્ય તો એવો રહે છે કે ઘર અને વનમાં ઘણું કરીને આત્માને ભેદ રહ્યો નથી....પ્રેમભક્તિની પૂર્ણ લય આવ્યા વિના દેહત્યાગ નહીં કરી શકાય એમ રહે છે; અને વારંવાર એ જ રટના રહેવાથી 'વનમાં જઈએ' 'વનમાં જઈએ'એમ થઈ આવે છે. આપનો નિરંતર સત્સંગ હોય તો અમને ઘર પણ વનવાસ જ છે. ...જડ ભરતજીની શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સુંદર આખ્યાયિકા આપી છે; એ દશા વારંવાર સાંભરી આવે છે. અને એવું ઉન્મત્તપણું પરમાત્માને-પામવાનું પરમ દ્વાર છે. એ દશા વિદેહી હતી. ભરતજીને હરણના સંગથી જન્મની વૃષ્ઠિ થઈ હતી અને તેથી જડભરતના ભવમાં અસંગ રહ્યા હતા. એવા કારણથી મને પણ અસંગતા બહુ જ સાંભરી આવે છે; અને કેટલીક વખત તો એવું થઈ જાય છે કે તે અસંગતા વિના પરમ દુઃખ થાય છે. યમ અંતકાળે પ્રાણીને દુઃખદાયક નહીં લાગતો હોય, પણ અમને સંગ દુઃખદાયક લાગે છે. એમ અંતર્વૃત્તિઓ ઘણી છે કે જે એક જ પ્રવાહની છે. લખી જતી નથી; રહ્યું જતું નથી; અને આપનો વિયોગ રહ્યા કરે છે.'સત્-સત્' એનું રટણ છે અને સત્ નું સાધન 'તમે'તે ત્યાં છો અધિક શું કહીએ ? પ્રારબ્ધકર્મ બળવત્તર છે. (૨૧૭)

કાળ વિષમ આવી ગયો છે. સત્સંગનો જોગ નથી, અને વીતરાગતા વિશેષ છે, એટલે ક્યાંય સાતું નથી. અર્થાત્ મન વિશ્રાંતિ પામતું નથી. અનેક પ્રકારની વિટંબના તો અમને નથી, તથાપિ સત્સંગ નહીં એ મોટી વિટંબના છે. લોકસંગ રુચતો નથી. (૨૯૮)

સંસારથી કંટાળ્યા તો ઘણો કાળ થઈ ગયો છે. તથાપિ સંસારનો પ્રસંગ હજી વિરામ પામતો નથી; એ એક પ્રકારનો મોટો 'કલેશ' વર્તે છે. (૩૭૯)વિચારવાન પુરુષને કેવળ કલેશરૂપ ભાસે છે, એવો આ સંસાર તેને વિષે હવે ફરી આત્મભાવે કરી જન્મવાની નિશ્ચળ પ્રતિજ્ઞા છે. ત્રણે કાળને વિષે હવે પછી આ સંસારનું સ્વરૂપ અન્યપણે ભાસ્યમાન થવા યોગ્ય નથી, અને ભાસે એવું ત્રણે કાળને વિષે સંભવતુ નથી. અત્રે આત્મભાવે સમાધિ છે ; ઉદયભાવ પ્રત્યે ઉપાધિ વર્તે છે. (૩૮૩) એક ક્ષણવાર પણ આ સંસર્ગમાં રહેવું ગમતું નથી, તેમ છતાં ઘણા કાળ થયાં સેવ્યાં આવીએ છીએ, સેવીએ છીએ અને હજી અમુક કાળ સેવવાનું ધારી રાખવું પડ્યું છે. (૩૯૯)

મનમાં એમ ને એમ રહ્યા કરે છે કે અલ્પકાળમાં આ ઉપાધિયોગ મટી બાહ્યાભ્યંતર નિર્મથતા પ્રાપ્ત થાય તો વધારે યોગ્ય છે, તથાપિ તે વાત અલ્પકાળમાં બને એવું સુઝતું નથી, અને જ્યાંસુધી તેમ ન થાય ત્યાં સુધી તે ચિંતના મટવી સંભવતી નથી (૩૫૩)

કોઈ દ્રવ્યમાં, કોઈ ક્ષેત્રમાં, કોઈ કાળમાં, કોઈ ભાવમાં સ્થિતિ થાય એવો પ્રસંગ જાણે ક્યાંય દેખાતો નથી. કેવળ સર્વ પ્રકારનું તેમાંથી અપ્રતિબદ્ધપણું જ યોગ્ય છે, તથાપિ નિવૃત્તિ ક્ષેત્ર અને નિવૃત્તિ કાળને, સત્સંગને અને આત્મવિચારને વિષે અમને પ્રતિબદ્ધ રૂચિ રહે છે. તે જોગ કોઈ પ્રકારે પણ જેમ બને તેમ થોડાકાળમાં થાય તે જ ચિંતનામાં અહોરાત્ર વર્તીએ છીએ. (૪૫૩)

શ્રી કૃષ્ણાદિકની ક્રિયા ઉદાસીન જેવી હતી. જે જીવને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય, તેને સર્વ પ્રકારની સંસારી ક્રિયા તે જ સમયે ન હોય

એવો કોઈ નિયમ નથી. સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયા પછી સંસારી ક્રિયા રસરહિતપણે થવી સંભવે છે. ઘણું કરી એવી કોઈપણ ક્રિયા તે જીવની હોતી નથી કે જેથી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય; અને જ્યાં સુધી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય નહીં ત્યાં સુધી બીજી ક્રિયાથી સમ્યક્ત્વને બાધ થાય નહીં.સમ્યક્દષ્ટિજીવ તે સંસારને ભજતો દેખાય છે, તે પૂર્વ નિબંધન કરેલા એવાં પ્રારબ્ધ કર્મથી દેખાય છે. વાસ્તવ્યપણે ભાવથી તે સંસારમાં તેનો પ્રતિબંધ ઘટે નહીં. (૪૫૯)

કોઈ જીવ સામાન્ય મુમુક્ષુ થાય છે, તેને પણ આ સંસારના પ્રસંગમાં પ્રવર્તવા પ્રત્યયીનું વીર્ય મંદ પડી જાય છે, તો અમને તે પ્રત્યયી ઘણી મંદતા વર્તે તેમાં આશ્ચર્ય લાગતું નથી; તથાપિ પૂર્વ પ્રારબ્ધ ઉપાર્જન થવાનો એવો જ પ્રકાર હશે કે જેથી તે પ્રસંગમાં પ્રવર્તવાનું રહ્યા કરે. પણ તે કેવું રહ્યા કરે છે ? કે જે ખાસ સંસારસુખની ઈચ્છાવાળા હોય તેને પણ તેવું કરવું ન પોષાય, એવું રહ્યા કરે છે. જો કે એ વાતનો ખેદ યોગ્ય નથી, અને ઉદાસીનતા ભજીએ છીએ, તથાપિ તે કારણે એક બીજો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે, તે એ કે સત્સંગ, નિવૃત્તિનું અપ્રધાનપણું રહ્યા કરે છે અને પરમરુચિ છે જેને વિષે એવું આત્મજ્ઞાન અને આત્મવાર્તા તે કોઈપણ પ્રકારની ઈચ્છા વિના ક્વચિત્ ત્યાગ જેવાં રાખવાં પડે છે. આત્મજ્ઞાનવેદક હોવાથી મુંઝવતું નથી, પણ આત્મવાર્તાનો વિયોગ તે મુંઝવે છે.સંસારની જાળ જોઈ ચિંતા ભજશો નહીં. ચિંતામાં સમતા રહે તો તે આત્મચિંતન જેવી છે. (૪૬૧)

જ્ઞાનીપુરૂષ પણ અત્યંત નિશ્ચય ઉપયોગે વર્તતાં વર્તતાં ક્વચિત્ પણ મંદ પરિણામને પામી જાય એવી આ સંસારની રચના છે. આત્મસ્વરૂપ સંબંધી બોધનો તો જો કે નાશ ન થાય, તથાપિ આત્મસ્વરૂપના બોધના વિશેષ પરિણામ પ્રત્યે એક પ્રકારનું આવરણ થવા રૂપ ઉપાધિજોગ થાય છે.....તથાપિ ઉપાર્જિત કર્મની સ્થિતિને

સમપરિણામે, અદીનપણે, અવ્યાકુળપણે વેદવી એ જ જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ છે, અને તે જ ભજવો છે, એમ સમૃતિ થઈ સ્થિરતા રહેતી આવી છે. એટલે આકુળાદિ ભાવથી થતી વિશેષ મુંઝવણ સમાપ્ત થતી હતી. આખો દિવસ નિવૃત્તિના યોગે કાળ નહીં જાય ત્યાં સુધી સુખ રહે નહીં; એવી અમારી સ્થિતિ છે. “આત્મા, આત્મા,” તેનો વિચાર, જ્ઞાનીપુરુષની સ્મૃતિ, તેના મહાત્મ્યની કથાવાર્તા, તે પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિ, તેમના અનવકાશ આત્મચારિત્ર પ્રત્યે મોહ, એ અમને હજુ આકર્ષ્યા કરે છે અને તે કાળ ભજીએ છીએ. અખંડ આત્મધૂનના એકતાર પ્રવાહપૂર્વક તે વાત અમને હજી ભજવાની અત્યંત આતુરતા રહ્યા કરે છે; (જે અસંગતા તરફ લઈ જાય છે.) (૪૬૫)

મન, વચન, કાયાના જોગમાંથી જેને કેવળી સ્વરૂપભાવ થતાં અહંભાવ મટી ગયો છે, એવો જે જ્ઞાનીપુરુષ, તેના પરમ ઉપશમરૂપ ચરણારવિંદ તેને નમસ્કાર કરી, વારંવાર તેને ચિંતવી, તે જ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિની તમે ઈચ્છા કર્યા કરો એવો ઉપદેશ કરી, આ પત્ર પૂરો કરું છું ! વિપરીતકાળમાં એકાકી હોવાથી ઉદાસ !!(૪૬૬)

સર્વ વ્યવહારથી નિવૃત્ત થયા વિના ચિત્ત ઠેકાણે બેસે નહીં એવો અપ્રતિબંધ અસંગભાવ ચિત્તે બહુ વિચાર્યો હોવાથી તે જ પ્રવાહમાં રહેવું થાય છે. પણ ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થયે તેમ બની શકે એટલો પ્રતિબંધ પૂર્વકૃત છે; આત્માની ઈચ્છાનો પ્રતિબંધ નથી.જ્ઞાને કરીને આત્મામાં ઉત્પન્ન થયેલો એવો નિશ્ચય બદલાતો નથી, કે સર્વસંગ મોટા આશ્રવ છે; ચાલતાં જોતાં, પ્રસંગ કરતાં, સમયમાત્રમાં નિજભાવને વિસ્મરણ કરાવે છે; અને તે વાત કેવળ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવી છે, આવે છે અને આવી શકે તેવી છે; તેથી અહોનિશ તે મોટા આશ્રવરૂપ એવા સર્વસંગમાં ઉદાસપણું રહે છે; અને તે દિવસે દિવસે પ્રત્યે વધતા પરિણામને પામ્યા કરે

છે; તે તેથી વિશેષ પરિણામને પામી સર્વસંગથી નિવૃત્તિ થાય એવી અનન્ય કારણ યોગે ઈચ્છા રહે છે. (૫૪૭)

જ્ઞાનીપુરુષને આત્મપ્રતિબંધપણે સંસારસેવા હોય નહીં; પણ પ્રારબ્ધ પ્રતિબંધ પણ હોય, એમ છતાં પણ તેથી નિવર્તવારૂપ પરિણામને પામે એમ જ્ઞાનીની રીત હોય છે; જે રીતનો આશ્રય કરતાં હાલ ત્રણ વર્ષ થયાં વિશેષ તેમ કર્યું છે અને તેમાં જરૂર આત્મદેશને ભુલાવે એવો સંભવ રહે તેવો ઉદય પણ જેટલો બન્યો એટલો સમપરિણામે વેદો છે; જો કે તે વેદવાના કાળને વિષે સર્વસંગ નિવૃત્તિ કોઈ રીતે થાય તો સારું એમ સૂત્ર્યા કર્યું છે; તો પણ સર્વસંગ નિવૃત્તિએ જે દશા રહેવી જોઈએ તે દશા ઉદયમાં રહે તો અલ્પકાળમાં વિશેષ કર્મની નિવૃત્તિ થાય એમ જાણી જેટલું બન્યું તેટલું તે પ્રકારે કર્યું છે; પણ મનમાં હવે એમ રહે છે કે આ પ્રસંગથી એટલે સકળ ગૃહવાસથી દૂર થવાય તેમ ન હોય તો પણ વ્યાપારાદિ પ્રસંગથી નિવૃત્ત, દૂર થવાય તો સારું, કેમકે આત્મભાવે પરિણામ પામવાને વિષે જે દશા જ્ઞાનીની જોઈએ તે દશા આ વ્યાપાર વ્યવહારથી મુમુક્ષુ જીવને દેખાતી નથી. (૫૬૦)

સંગના યોગે આ જીવ સહજ સ્થિતિને ભૂલ્યો છે; સંગની નિવૃત્તિએ સહજસ્વરૂપનું અપરોક્ષ ભાન પ્રગટે છે.સર્વ તીર્થકરાદિ જ્ઞાનીઓએ અસંગપણું જ સર્વોત્કૃષ્ટ કહ્યું છે, કે જેના અંગે સર્વ આત્મસાધન રહ્યાં છે.સર્વ ભાવથી અસંગપણું થવું તે સર્વથી દુષ્કરમાં દુષ્કર છે. એમ વિચારી શ્રી તીર્થકરે સત્સંગને તેનો આધાર કહ્યો છે, કે જે સત્સંગના યોગે સહજસ્વરૂપભૂત એવું અસંગપણું જીવને ઉત્પન્ન થાય છે.આ અમે કહ્યું તે જ વાતની વિચારણાથી અમારા આત્મામાં આત્મગુણ આવીર્ભાવ પામી સહજસમાધિ પર્યંત પ્રાપ્ત થયા એવા સત્સંગને હું અત્યંત ભક્તિએ નમસ્કાર કરું છું. (૬૦૮)

વેદાંત કહે છે કે આત્મા અસંગ છે, જિન પણ કહે છે કે

પરમાર્થનયથી આત્મા તેમ જ છે. એ જ અસંગતા સિધ્ધ થવી, પરિણત થવી તે મોક્ષ છે. પરભારી તેવી અસંગતા સિધ્ધ થવી ઘણું કરીને અસંભવિત છે અને એ જ માટે જ્ઞાનીપુરુષોએ, સર્વ દુઃખ ક્ષય કરવાની ઈચ્છા છે જેને એવા મુમુક્ષુએ સત્સંગની નિત્ય ઉપાસના કરવી એમ જે કહ્યું છે, તે અત્યંત સત્ય છે. (૬૪૦). આત્મસાધન :- દ્રવ્યથી-હું એક છું, અસંગ છું, સર્વ પરભાવથી મુક્ત છું, ક્ષેત્રથી -અસંખ્યાત નિજઅવગાહના પ્રમાણ છું, કાળથી-અજર, અમર, શાશ્વત છું, સ્વપર્યાયપરિણામી સમયાત્મક છું, ભાવથી-શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર નિર્વિકલ્પ દ્રષ્ટા છે. (હા.નો. ૧/૭)

સુધાની ધારા પછીના કેટલાક દર્શન થયા છે, અને જો અસંગતાની સાથે આપનો સત્સંગ હોય તો છેવટનું પરિપૂર્ણ પ્રકાશે તેમ છે ; કારણકે તે ઘણું કરીને સર્વ પ્રકારે જાણ્યું છે. અને તે જ વાટ તેના દર્શનની છે, આ ઉપાધિયોગમાં એ દર્શન ભગવત થવા દેશે નહીં, એમ તે મને પ્રેરે છે. માટે એકાંતવાસીપણે જ્યારે થવાશે ત્યારે ચાહીને ભગવતે રાખેલો પડદો એક થોડા પ્રયત્નમાં ટળી જશે. (૧૮૭)

એક સમય પણ કેવળ અસંગપણાથી રહેવું તે ત્રિલોકને વશ કરવા કરતાં પણ વિકટ કાર્ય છે; તેવા અસંગપણાથી ત્રિકાળ જે રહ્યા છે, એવા સત્પુરુષનાં અંતઃકરણ તે જોઈ અમે પરમાશ્ચર્ય પામી નમીએ છીએ. (૨૧૩)

કલ્યાણ જે વાટે થાય છે તે વાટનાં બે મુખ્ય કારણ જોવામાં આવે છે. એક તો જે સંપ્રદાયમાં આત્માર્થે બધી અસંગપણાવાળી ક્રિયા હોય, અન્ય કોઈ પણ અર્થની ઈચ્છાએ ન હોય, અને તે નિરંતર જ્ઞાનદશા ઉપર જીવોનું ચિત્ત હોય, તેમાં અવશ્ય કલ્યાણ જન્મવાનો જોગ જાણીએ છીએ...(બીજું)અસંગપણું એટલે આત્માર્થ સિવાયના સંગપ્રસંગમાં પડવું નહીં. (૪૩૦)

જે પ્રકારે અસંગતાએ આત્મભાવ સાધ્ય થાય તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ જ જિનની આજ્ઞા છે. (૫૫૩)સહજ દ્રવ્ય અત્યંત પ્રકાશિત થયે એટલે સર્વ કર્મનો ક્ષય થયે જ અસંગતા કહી છે અને સુખસ્વરૂપતા કહી છે. જ્ઞાનીપુરુષોના તે વચન અત્યંત સાચા છે, કેમકે સત્સંગથી પ્રત્યક્ષ, અત્યંત પ્રગટ તે વચનોનો અનુભવ થાય છે. (૫૮૫)વિચારવાનને સંગથી વ્યતિરેકપણું પરમ શ્રેયરૂપ છે. (૫૮૪)

અસંગવૃત્તિ હોવાથી અણુમાત્ર ઉપાધિ સહન થઈ શકે તેવી દશા નથી. તોય સહન કરીએ છીએ. (૩૦૮)

સર્વસંગ મહાસ્રવરૂપ શ્રી તીર્થકરે કહ્યો છે, તે સત્ય છે. (હા. ૧/૩૮) તથારૂપ અસંગ નિર્ગ્રંથપદનો અભ્યાસ સતત વર્ધમાન કરવો. (૮૪૬)

સૌ કરતાં વિચારવા યોગ્ય વાત તો હાલ એ છે કે ઉપાધિ કરવામાં આવે, અને કેવળ અસંગદશા રહે એમ બનવું અત્યંત કઠણ છે; અને ઉપાધિ કરતાં આત્મપરિણામ ચંચળ ન થાય એમ બનવું અસંભવિત જેવું છે. (૫૭૧)

અસંગતાથી પરમાવગાઠ અનુભવ થવા યોગ્ય છે. હે આર્ય મુનિવરો ! એ જ અસંગ શુદ્ધ ચૈતન્યાર્થે અસંગયોગને અહોનિશ ઈચ્છીએ છીએ. હે મુનિવરો ! અસંગતાનો અભ્યાસ કરો. જે મહાત્માઓ અસંગ ચૈતન્યમાં લીન થયા, થાય છે અને થશે તેને નમસ્કાર. ઠું શાંતિ: (૮૦૧)

સત્સમાગમમાં આવવાનું થાય ત્યાં આજ્ઞા, જ્ઞાનમાર્ગ આરાધે તો અને તે રસ્તે ચાલે તો જ્ઞાન થાય. સમજાય તો આત્મા સહજમાં પ્રગટે; નહીં તો જિંદગી જાય તોય પ્રગટે નહીં. માહાત્મ્ય સમજાવું જોઈએ. નિષ્કામબુધ્ધિ અને ભક્તિ જોઈએ. અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય તો જ્ઞાન એની મેળે થાય. જ્ઞાની ઓળખાય તો જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય.

